

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Eleonor Henriksson

Straffansvar för juridiska
personer – en möjlighet i svensk
rätt?

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Per Ole Träskman

Straffrätt

VT 2003

Innehåll

1	INLEDNING	6
1.1	Introduktion	6
1.2	Syfte och frågeställning	6
1.3	Material och metod	7
1.4	Avgränsning	7
1.5	Disposition	7
2	BAKGRUND	9
2.1	Historik	9
2.2	Nuvarande bestämmelser	9
2.2.1	Det individuella straffansvaret – företagaransvar	9
2.2.2	Särskild rättsverkan av brott	12
2.2.2.1	Förverkande	12
2.2.2.2	Skadestånd	12
2.2.2.3	Sanktionsavgifter	13
2.2.2.4	Företagsbot	14
3	BEHOV AV FÖRÄNDRING	18
3.1	Sparsam användning av företagsboten	18
3.2	Sveriges EG-rättsliga åtaganden	18
4	DE NYA FÖRSLAGEN	24
4.1	Straffansvar för juridiska personer i SOU 1997:127	24
4.2	Ds 2001:69 – Ett förbättrat system med företagsbot	26
4.3	Sammanfattning företagsbot - straffansvar för juridiska personer	29
4.4	Straff och särskild rättsverkan av brott – skillnader	31
5	BROTT OCH STRAFF	33
5.1	Brottsbegreppet	33
5.1.1	Brottets objektiva sida	33
5.1.2	Brottets subjektiva sida – Skuldbegreppet	34
5.1.3	Täckningsprincipen	35
5.1.3.1	Strikt (eller objektivt) ansvar	36
5.1.3.2	Vikarierande ansvar	36
5.2	Särskilt om underlåtenshetsbrott	37
5.2.1	Brottstyper och konkreta brott	37

5.2.2	Äkta och oäkta underlåtenhetsbrott	37
5.2.3	Garantläran	39
6	JURIDISKA PERSONER SOM RÄTTSSUBJEKT	41
6.1	Ett traditionellt eller objektivt straffansvar för juridiska personer?	41
6.2	Konsekvenser av ett traditionellt ansvar för juridiska personer	45
6.3	Straff eller särskild rättsverkan av brott?	46
7	LEGALITET VID STRAFFANSVAR FÖR JURIDISKA PERSONER	49
7.1	Ett vikarierande ansvar	49
7.2	Rättsstaten och socialstaten	49
7.3	Den straffrättsliga motiveringen av legalitetsprincipen	51
7.4	Etik och allmänprevention	53
7.5	Analys utifrån förslagen i SOU 1997:127 och Ds 2001:69	55
8	SLUTSATSER	59

Sammanfattning

Då ett brott begås i en juridisk persons verksamhet kan det straffrättsliga ansvaret teoretiskt läggas på flera aktörer. Ett alternativ är att straffa den fysiska person som begår brottet, ett annat är att straffa den person som leder verksamheten. En ytterligare möjlighet skulle kunna vara att ålägga den juridiska personen straffrättsligt ansvar. I Sverige finns inte denna möjlighet. Syftet med detta arbete är att utreda huruvida juridiska personer kan bli straffrättsligt ansvariga för brott som begås i verksamheten.

Idag läggs det straffrättsliga ansvaret på fysiska personer genom (det i praxis tillämpade) företagaransvaret. En ansvarig person i företagets ledning utses då och denne bestraffas för en gärning som någon anställd begått. Det straffrättsliga kravet på uppsåt eller oaktsamhet uppfylls genom att företagaren anses underlåta att kontrollera att verksamheten bedrivs på ett lagenligt sätt.

Den juridiska personen straffas inte, men kan däremot drabbas av någon s.k. särskild rättsverkan av brott. Exempel på särskild rättsverkan är sanktionsavgifter, förverkande, skadestånd samt företagsbot. Företagsbot är en ekonomisk sanktion som åläggs juridiska personer p.g.a. brott som begåtts i verksamheten. Den har en bestraffande funktion. Reglerna om företagsbot kom 1986, men har bara tillämpats i ett 20-tal fall. De har således inte tillämpats i den omfattning som från början var avsikten. Det kan bero på flera saker. Kraven för att döma ut företagsbot är för höga – det krävs att brottsligheten inneburit ett grovt åsidosättande av de skyldigheter som är förenade med verksamheten. Förutom brister i lagen förekommer även bristande kunskap om bestämmelserna hos åklagarna.

Den sparsamma användningen av företagsbotsreglerna ledde till krav på att en översyn av bestämmelserna gjordes. Det kom även krav från internationellt håll i form av en europeisk förordning och en EG-rättslig konvention. Av dessa framgår att medlemsstaterna bör införa effektiva sanktioner mot juridiska personer då bedrägerier begås mot gemenskapens finansiella intressen. En utredning tillsattes (Företagsbotsutredningen) med uppgift att lägga fram ett förslag om straffansvar för juridiska personer. Remissinstanserna ansåg att förslaget var väl genomtänkt, men efterlyste ett alternativt förslag om förbättring av de nuvarande reglerna. 2001 färdigställdes därför ett andra förslag.

De två förslagen skiljer sig från varandra på en rad punkter. Kärnfrågan är om företagsbot skall betecknas som straff eller som särskild rättsverkan av brott. I de två förslagen framgår att de båda alternativen har både fördelar och nackdelar. Med benämningen särskild rättsverkan finns bl.a. risk för att allvaret med sanktionen inte framgår. Benämningen straff kan vara en nackdel eftersom det kan medföra en del betänkligheter vad avser

rättssäkerhet. Om en juridisk person döms för ett brott som någon anställd har begått kan det uppfattas som den juridiska personen får ett vikarierande ansvar. Gemensamt för de båda förslagen är dock en strävan efter att få en effektiv sanktion.

För att ett brott skall föreligga måste såväl brottets subjektiva som objektiva sida vara uppfyllda. Uppfyllande av den objektiva sidan torde sällan medföra problem då en juridisk person skall dömas till straffrättsligt ansvar för brott. Den objektiva sidan fokuserar på *gärningen*. Det är den kontrollerade gärningen som betecknas som aktsam eller oaktsam. Vid avgörande om den subjektiva sidan av brottsrekvisitet är uppfylld kan det däremot uppkomma problem. Frågan är *vem* som skall begå brottet med uppsåt eller oaktsamhet. Principiellt finns två vägar att gå om man vill fastställa straffansvar hos en juridisk person. Antingen kan brottsrekvisiten uppfyllas hos en fysisk person eller så får den juridiska personen bära ett objektivt ansvar för överträdelser i verksamheten. Det är i det sistnämnda fallet tillräckligt att de objektiva rekvisiten är uppfyllda. Det blir alltså fråga om ett strikt/objektivt ansvar. Detta är inte i alla avseenden någon bra lösning. Det kan dock anses att vid brott som strider mot näringslagstiftningen är det objektiva rekvisitet viktigare än det subjektiva. En fördel med objektivt ansvar är att straff för juridiska personer kan aktualiseras vid anonyma och kumulativa fel. I de flesta länder som infört straffansvar för juridiska personer krävs dock en fysisk persons skuld. Då är det alltså inte fråga om något strikt ansvar. Företagsbotsutredningens förslag innebär att personlig skuld är en förutsättning för att straff skall ådömas en juridisk person. Vid oaktsamhetsbrotten krävs dock inte skuld från någon identifierad gärningsman, det är tillräckligt att någon i den juridiska personen antas ha begått den klandervärda handlingen.

Den praktiska skillnaden mellan straff och särskild rättsverkan av brott är inte stor. I båda fallen rör det sig om en form av böter, som utdöms eftersom en fysisk person har begått ett brott. P.g.a. de rättssäkerhetsgarantier som omgärdar ett straff är det för den presumtive gärningsmannen en fördel om sanktionen betecknas som straff. Jag anser att svensk straffrätt bygger på att brottsbeskrivningens subjektiva och objektiva sida skall vara uppfyllda. Därför är det inte möjligt att tillämpa objektivt ansvar för att bestraffa juridiska personer. I så fall skulle det vara nödvändigt att ändra brottsbegreppet.

Då en juridisk person döms till straff där den personliga skulden tillräknas en fysisk person föreligger vikarierande ansvar. Är en straffbestämmelse som tillåter vikarierande ansvar förenlig med legalitetsprincipen? Kortfattat kan legalitetsprincipen beskrivas som "inget straff utan lag, inget straff utan brott, inget brott utan kriminalisering genom lag". Straff för juridiska personer är inte förenligt med legalitetsprincipen eftersom straffet skulle innebära att den juridiska personen bestraffas för ett brott som den juridiska personen inte har skuld till. Är det möjligt att kringgå legalitetsprincipens stränga krav?

Ett sätt att argumentera är att det i svensk rätt redan finns en accepterad form av vikarierande ansvar, *företagaransvaret*. Kanske skulle redan detta faktum legitimera ett vikarierande ansvar för juridiska personer. Detta är dock ingen bra väg att gå eftersom det troligen skulle medföra svåra gränsdragningsproblem. Ett annat sätt att argumentera är en hänvisning till att legalitetsprincipen utformades under 1700-talet. Sedan den tiden har samhället utvecklats enormt mycket. Legalitetsprincipen är inte anpassad till de nya förhållandena. Därför står vi inför en situation där de äldre principerna inte längre passar in. Det krävs en anpassning till samhällsutvecklingen. Legalitetsprincipen torde därför inte stå i vägen för införande av straffansvar för juridiska personer.

Legalitetsprincipen har även betydelse för straffets preventiva effekt. Har straffet mindre preventiv effekt om ett vikarierande ansvar tillåts? Ett straff utan skuld skulle kunna uppfattas som orättvist och i förlängningen vara preventionshämmande, eftersom anställda i den juridiska personen kan vara mer benägna att begå brott i den juridiska personen då det inte är de själva som straffas, utan den juridiska personen. De anställda riskerar dock missnöjda arbetskamrater, omplacering eller i sämsta fall förlorad anställning. Därför torde inte vikarierande ansvar vara preventionshämmande i någon högre grad.

Förord

Jag vill rikta ett varmt tack till

min älskade David för tålmodig korrekturläsning, men framförallt för att du, från min första stund i Lund, varit ett stort stöd och en aldrig sinande inspirationskälla.

mamma och pappa, för er generositet och hjälpsamhet och för att ni alltid uppmuntrat mig i de beslut jag fattat.

min handledare Per Ole Träskman för värdefulla råd och svar på mina frågor.

slutligen, Sven Martinger, rådman vid Göteborgs tingsrätt, för att du våren 1998, med dina underhållande föreläsningar, inspirerade mig att bli jurist.

Lund, i maj 2003

Eleonor

Förkortningar

a.a	anfört arbete
Bedrägerikonventionen	Konvention som utarbetats till skydd av Europeiska gemenskapens finansiella intressen
BrB	Brottsbalken
Ds	Betänkande i departementsserien
Ds Ju	Betänkande i departementsserien från Justitiedepartementet
ECHR	European Court of Human Rights
ECR	European Court Reports
EG	Europeiska gemenskapen
EU	Europeiska unionen
Europakonventionen	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna av den 4 november 1950
f.	och följande sida
ff.	och följande sidor
FN	Förenta nationerna
JuU	Justitieutskottet
KF	Kunglig förordning
MB	Miljöbalken
NTfK	Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap
NU	Nordisk utredningsserie
Ot.prp.	Odelstingsproposition
Prop.	Proposition
Ramförordningen	Rådets förordning nr. 2988/95 om skydd av Europeiska gemenskapens finansiella intressen
Romfördraget	Fördraget om upprättande av den Europeiska gemenskapen av den 25 mars 1957
rskr.	Riksdagsskrivelse
SFS	Svensk författningssamling
SkL	Skadeståndslagen
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning
TfR	Tidskrift för rettsvetenskap
VD	Verkställande direktör

1 Inledning

1.1 Introduktion

I Sverige kan juridiska personer inte begå brott. De kan inte heller straffas för någon gärning. Då ett brott begås i en juridisk person utses en fysisk person som ansvarig för gärningen och straffas eventuellt för denna. Företaget kan åläggas företagsbot, vilket betecknas som en särskild rättsverkan av brott. Denna möjlighet utnyttjas dock sällan i svensk rätt. Sedan 1986 har företagsbot dömts ut i endast 7 fall.

1997 kom en utredning med förslag om införande av straffansvar för juridiska personer.¹ Denna hade bland annat föregåtts av tillkomsten av en europeisk förordning och en EG-rättslig konvention, vilka kan tolkas så att de förespråkar att det finns effektiva sanktionsmöjligheter mot juridiska personer. SOU 1997:127 stannade dock på förslag. Kritiken mot förslaget ledde istället till ytterligare en utredning som syftade till att förbättra de nuvarande reglerna om företagsbot. Inte heller denna har hittills lett till några förändringar i lagstiftningen.

Definitionen av begreppet juridisk person är inte självklar i detta sammanhang. I normala fall är det associationer i form av aktiebolag, handelsbolag eller föreningar som tankarna förs till då det talas om juridiska personer. I detta fall är dock definitionen något vidare, även stat, kommun, stiftelser och enskilda firmor omfattas av begreppet.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet är för det första att jämföra de två alternativen straff och särskild rättsverkan av brott då en juridisk person skall ställas till ansvar för en gärning. För det andra är syftet att utreda huruvida juridiska personer överhuvudtaget kan dömas till straff. Är objektivet ansvar i sådana fall tillräckligt eller krävs personligt ansvar? Slutligen tas ställning till om straff för juridiska personer är förenligt med legalitetsprincipen. Min frågeställning är således huruvida det finns möjlighet att i Sverige införa straffansvar för juridiska personer.

---

¹ SOU 1997:127.

1.3 Material och metod

Den metod jag använt mig av är studier av sedvanliga rättskällor, framförallt doktrin och förarbeten. Jag har haft särskild stor nytta av Dag Victors artikel *Ansvar utan klander*, Petter Asps avhandling *EG:s sanktionsrätt*, samt förarbetena SOU 1997:127 och Ds 2001:69. Eftersom varken straffansvar för juridiska personer eller någon ändring av bestämmelserna om företagsbot har blivit verklighet i svensk rätt finns det inga rättsfall på området.

1.4 Avgränsning

De brott som skulle kunna aktualisera straffansvar för juridiska personer är främst brott som kan hänföras till miljö, arbetsmiljö samt ekonomiska brott, men jag kommer inte skriva om dessa typer av brott. Arbetet fokuseras på att lösa ett teoretiskt problem. Därför går jag inte in och tittar närmare på praktiska tillämpningar i enskilda fall.

I vissa kapitel har jag av utrymmesskäl underlåtit att ta med flera i och för sig intressanta avsnitt. Ett komparativt avsnitt där en ordentlig genomgång av hur något annat land löst problemen vid införande av straffansvar för juridiska personer hade varit intressant, men skulle bli alltför omfattande. Istället nämner jag kortfattat i flera kapitel hur förhållandena är i andra länder.

I kap. 3.2, där jag tar upp Sveriges EG-rättsliga åtaganden, förutsätter jag att EU har kompetens att lagstifta om sanktioner med straffrättsliga inslag. Det är ingen självklarhet att EU kan göra det, men det är ett examensarbete i sig att utreda detta. Jag berör problemet endast ytligt i kap. 3.2.

Kopplingen mellan brott och straff är omfattande och spänner över stora områden. Kap. 5, som handlar om detta, kommer därför inte att bli någon redogörelse som gör anspråk på att vara fullständig. Det som tas upp är vad som är nödvändigt för att förstå problematiken kring att döma en juridisk person för ett brott då den juridiska personen inte kan åläggas skuld.

1.5 Disposition

Inledningsvis kommer att redogöras för nuvarande bestämmelser i svensk rätt, d.v.s. det individuella ansvaret (företagaransvaret) samt olika varianter av särskild rättsverkan av brott. Därefter visas att dessa bestämmelser inte är tillräckliga, dels för att de inte uppfyller kraven från internationellt håll, dels för att företagsboten inte tillämpas i praktiken. P.g.a. bestämmelsernas otillräcklighet har det kommit två betänkanden, för vilka redogörs i kap. 4.

Analysen är uppdelad på två kapitel (kap. 6 och kap. 7). I den första delen utreds huruvida ett objektivet ansvar är tänkbart då straff för juridiska personer skall utdömas. Här tar jag också ställning till huruvida sanktioner mot juridiska personer skall betecknas som straff eller som särskild rättsverkan av brott. I analysens andra del prövas legalitetsprincipens högt ställda krav på en eventuell straffbestämmelse för juridiska personer. Slutligen dras slutsatserna av detta i ett särskilt kapitel (kap. 8).

2 Bakgrund

2.1 Historik

Vårt straffsystem är idag uppbyggt kring det individuella skuldbegreppet. Endast individen kan utsättas för straff. Det har dock inte alltid varit så. I ättensamhället kunde ett helt kollektiv, d.v.s. ätten, ses som rättssubjekt. Om en av individerna i kollektivet begick ett brott, ansågs hela ätten ansvarig. Likaså sågs ätten som helhet som offer då en medlem blev utsatt för ett angrepp.²

Då det inte fanns någon stark central statsmakt löstes konflikter av ätterna själva – främst användes boten som gottgörelse. Det var dock vanligt att ätterna sökte hämnd mot varandra. Detta ledde ofta till långdragna släktfejder. Så småningom utvecklades en straffrätt som alltmer liknade den vi har idag. Men boten tillföll fortfarande offret istället för centralmakten. Botens storlek beräknades, liksom vår tids skadestånd, utifrån den skada som åstadkommits och inte utifrån den individuella skulden. Då den centrala statsmakten blev starkare kom kränkningar att betraktas som ett brott mot kungen. Därför skulle boten delas mellan den skadelidande och det allmänna. Med 1864 års strafflag infördes skadestånd för offret och boten kom att tillfalla staten. Även om straffrätten efter hand individualiserades fanns inget hinder mot att straffa kollektiva enheter. Först på 1880-talet etablerades principen, vilken gäller även idag, om att endast enskilda individer kan dömas för brott.³

För skadeståndsansvar gäller andra principer. Då straffrätten individualiserades skedde inga förändringar på skadeståndsrättens område. Skadeståndsansvar kunde riktas mot juridiska personer och så är rättsläget även idag. Principalansvaret och det strikta skadeståndsansvaret är exempel på hur skadestånd kan riktas mot juridiska personer.⁴

2.2 Nuvarande bestämmelser

2.2.1 Det individuella straffansvaret – företagaransvar

Idag kan juridiska personer inte föröva brott, men brott kan förövas inom en juridisk persons verksamhet. Eftersom juridiska personer inte kan begå brott

---

² SOU 1997:127 Del A, s. 96ff.

³ Aa, s. 96ff.

⁴ Aa, s. 96ff. Mer om skadestånd finns att läsa i kap. 2.2.2.2.

kan de inte heller dömas till straff eller andra brottspåföljder. Istället måste verksamhetens straffrättsliga ansvar läggas på fysiska personer.⁵

Har en straffbar överträdelse skett i ett företags verksamhet innebär det individuella straffansvaret att det, när det gäller t.ex. en straffbar underlåtenhet, måste fastställas vem som har haft ansvaret för att uppfylla företagets skyldighet. Detta kan hanteras genom principen om *företagaransvar*. Företagaransvaret har utvecklats genom praxis och doktrin. Således finns det inte någon enhetlig terminologi på området. Enighet råder dock om att ansvaret ligger hos den person som har den bästa möjligheten att motverka lagöverträdelser, vilket främst sker genom ändamålsenlig ledning, organisation samt kontroll av verksamheten. Det är den faktiska maktpositionen som är avgörande för vem som ställs till ansvar och inte huruvida man utåt sett företräder den juridiska personen. Huvudregeln är att den ansvarige finns inom den juridiska personens ledning, d.v.s. någon i styrelsen eller den verkställande direktören.⁶

Företagaransvaret är en relativt ny företeelse. Dess rötter går dock tillbaka till 1700-talet. Då rådde husbondevälde och i detta svarade husbonden i obegränsad utsträckning för familjens och de anställdas förseelser. Idag kallas denna typ av ansvar för *accessoriskt företagaransvar*, vilket innebär att en företagare är ansvarig för gärningar som hans underordnade begår i verksamheten. Formellt är det fråga om ett vikarierande ansvar,⁷ men i praktiken torde det krävas att företagaren brustit i tillsyn och kontroll. Accessoriskt företagaransvar är inte särskilt vanligt förekommande idag.⁸

Generellt för företagaransvaret gäller att företagaren straffas som om han själv felat, vare sig försummelsen har orsakats av honom själv eller någon av hans underordnade. Kravet på uppsåt eller oaktsamhet finns, liksom vid bedömning av andra straffbelagda gärningar, även här. Uppsåtet eller oaktsamheten består i att företagaren underlåter att förhindra att verksamheten bedrivs på ett olagligt sätt.⁹

Det finns olika typer av företagaransvar. Det förut nämnda accessoriska företagaransvaret är ett specialfall av de bestämmelser som uttryckligen lägger ansvaret på företagaren. Olika uttryck som t.ex. arbetsgivare, näringsidkare, innehavare eller utövare av viss verksamhet används för att bestämma vem som är ansvarig. Underordnade personer i verksamheten kan undgå självständigt straffansvar om gärningen har med företagarens verksamhet att göra. Företagaren kan straffas för egna gärningar liksom för

---

⁵ Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 64.

⁶ SOU 1997:127 Del A, s. 105 och Agge, Straffrättens allmänna del, s. 64. Se även Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 69.

⁷ Vikarierande ansvar innebär att en person straffas för ett brott som någon annan har begått. Se mer om vikarierande ansvar i kap. 5.1.3.2.

⁸ SOU 1997:127 Del A, s. 96ff och Thornstedt, Företagarens straffansvar, s. 6ff.

⁹ SOU 1997:127 Del A, s. 105 och Thornstedt, Företagarens straffansvar, s. 6ff.

underlåtenhet att förhindra handlingar som hans anställda utför. Jareborg kallar konstruktion för *företagare som specialsubjekt*.¹⁰

En annan typ av författningar där företagaransvar kan bli aktuellt är de som reglerar näringslivet, men som inte direkt riktar sig mot företagare. Exempel kan vara varusmuggling. I det fallet döms vanligen den anställde för sitt aktiva handlande medan företagaren blir ansvarig för sin underlåtenhet att utöva tillsyn och kontroll. Jareborg kallar denna form av ansvar för *ansvar för företagare såsom ospecificerat brottssubjekt*.¹¹

Den rättspolitiska avsikten med ett företagaransvar är att företagaren skall se till att lagöverträdelser inte inträffar i verksamheten. En annan avsikt är att företagaren inte skall få möjlighet att tillskansa sig några förmåner då de anställda bryter mot lagen, eftersom företagaren ofta har ekonomisk nytta av att någon smugglar åt honom eller att han inte håller t.ex. motorfordon i visst skick. Många gånger kan företagaren misstänkas vara den verkliga upphovsmannen bakom en gärning. Ett sådant ansvar är ofta svårt att bevisa. Att intresset riktas mot företagaren är därmed naturligt. Straffansvar placeras där det är effektivt (i den mån det går), d.v.s. där det finns störst möjligheter att påverka huruvida lagen efterlevs. Företagaren är den som har bäst möjlighet att kontrollera så att verksamheten bedrivs lagenligt. Eftersom en utredning om vem som gjort vad i en stor organisation skulle vara tidsödande har företagaransvaret även en processekonomisk fördel.¹²

I vissa fall kan en skyldighet för företagaren att i detalj övervaka rörelsen framstå som orimlig. Därför finns i begränsad utsträckning möjlighet att delegera ansvar. Om delegeringen skall godtas måste det föreligga ett klart och otvetydigt behov att befria företagaren från hans ansvar. Ett sådant behov föreligger t.ex. då företags verksamhet är så omfattande att företagaren inte kan behärska alla detaljer i den, eller då företagaren är bosatt på någon annan ort än den där verksamheten bedrivs. Delegering är även möjlig då företagaren p.g.a. hög ålder eller liknande inte är kapabel att övervaka driften av verksamheten. Ställföreträdaren måste inta en relativt självständig ställning i förhållande till företagsledningen. Rådgivande funktioner kan därför inte utgöra grund för straffrättsligt ansvar. Det är inte nödvändigt att ställföreträdaren har behörighet att företräda företaget utåt genom t.ex. firmateckning. Platschefer, verkstadschefer, produktchefer och andra befattningshavare i jämbördig ställning är exempel på personer som skulle kunna vara kvalificerade som ställföreträdare med straffrättsligt ansvar.¹³

---

¹⁰ Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 68f.

¹¹ Thornstedt, Företagarens straffansvar, s. 6ff och Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 70.

¹² Thornstedt, Företagarens straffansvar s. 11f och Asp, s. 69.

¹³ Thornstedt, Företagarens straffansvar s. 20ff och Industriförbundet, s. 27ff.

Principerna om företagaransvar gäller inte bara inom juridiska personers verksamhet utan också i andra verksamheter som bedrivs i kollektiva former, t.ex. statliga myndigheter och enkla bolag.¹⁴

2.2.2 Särskild rättsverkan av brott

Enligt nuvarande lydelse av 36 kap. BrB finns vissa möjligheter att sanktionera företag. Sanktionerna kallas särskild rättsverkan av brott.

Enligt Brottsbalkens allmänna bestämmelser utgörs påföljdsalternativen för brott av böter, fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård (1 kap. 3 § BrB). Men enligt 1 kap. 8 § BrB kan brott även föranleda förverkande av egendom, företagsbot eller annan särskild rättsverkan. Bestämmelser om annan särskild rättsverkan kan vara utvisning, vite, näringsförbud, återkallelse av körkort o.s.v. De bestämmelser som flyktigt kommer att kommenteras i detta avsnitt är förverkande, skadestånd, sanktionsavgifter samt företagsbot (den sistnämnda kommer att ägnas lite mer uppmärksamhet).

2.2.2.1 Förverkande

DS Ju 1981:3 *Ekonomiska sanktioner vid brott i näringsverksamhet* låg till grund för det lagstiftningsarbete som ledde fram till förverkandebestämmelsen i nuvarande 4 § i 36 kap. BrB. Förverkande innebär att någon (fysisk eller juridisk person) berövas viss egendom eller särskild rätt till egendom (sakförverkande) eller förpliktas att betala ett belopp till staten (värdeförverkande). Genom en dom på förverkande fälls inte någon till ansvar för brott trots att förverkande i de flesta fall förutsätter att ett brott har begåtts. Vid brott som har begåtts i näringsverksamhet kan förverkande ske hos en juridisk person.¹⁵ Sanktionen kan sägas ha tre syften. För det första skall den vinning som uppkommit genom brottet återtas. För det andra skall verktyg och andra hjälpmedel som använts vid brottet konfiskeras. För det tredje skall förverkanderegler säkerställa omhändertagande av brottsprodukter, d.v.s. egendom som har framställts genom brottslig verksamhet.¹⁶ Sanktionen kan endast användas när det gäller brott som har gett ekonomisk vinning.

2.2.2.2 Skadestånd

Skadeståndets syfte är att ge den som lidit skada ersättning så att denne sätts i samma ekonomiska situation som om ingen skada hade inträffat. Skadeståndsskyldighet kan uppkomma inomobligatoriskt (p.g.a. avtal) eller utomobligatoriskt (då inget avtal finns). Huvudregeln är att uppsåt eller oaktsamhet krävs, men som tidigare nämnts i kap. 2.1 kan arbetsgivaren

---

¹⁴ SOU 1997:127 Del A, s. 105.

¹⁵ SOU 1997:127 Del A, s. 153f.

¹⁶ DSJu 1984:5, s. 32.

drabbas av ansvar utan eget vållande. Här kan skiljas mellan två former av ansvar, nämligen principalansvar (ansvar för annans vållande) och strikt ansvar (ansvar helt oberoende av vållande, alltså krävs varken uppsåt eller oaktsamhet). Det strikta ansvaret föreligger så snart det fastslagits att det finns ett adekvat orsakssamband mellan händelsen och skadan. Principalansvaret regleras i 3 kap. 1 § SkL. Det innebär att en arbetsgivare är skyldig att ersätta sak- eller personskada som en anställd orsakat genom fel eller försummelse i tjänsten. Här krävs det alltså vållande, fast inte hos den ansvarige. Principalansvaret gäller skador som vållas i tjänsten vilket innebär att det måste finnas ett nära samband med det arbete som utförs åt arbetsgivaren. Om den anställde gör något oberäkneligt, t.ex. sabotage, som inte kan hänföras till tjänsten blir arbetsgivaren inte skadeståndsskyldig. Sådana *abnormhandlingar* inträffar vanligtvis utanför arbetsgivarens lokaler.¹⁷

2.2.2.3 Sanktionsavgifter

Sanktionsavgifter används istället för vite, böter, förverkande eller som ett komplement till dessa. Sanktionsavgifterna ligger utanför straffrätten men avgiftshotet kan, liksom hot om straff, ha en preventiv verkan. En fördel med sanktionsavgifter är att de kan antas medföra en bättre effektivitet eftersom sanktionsavgifter är snabbare, enklare och billigare lösning än vad straff är. Utdömmande av sanktionsavgifter görs ofta av förvaltningsmyndigheter. På så sätt kan myndigheternas specialkunskaper tillvaratas. Sanktionsavgifter kan vara utformade på olika sätt, men gemensamt för alla är att de innebär betalningsskyldighet vid överträdelser av vissa bestämmelser. Avgiften tillfaller det allmänna. Sanktionsavgifter var sällsynta före 1970-talet, men blev allt vanligare efter det att sanktionsavgifter i form av skattetillägg hade införts i början av 1970-talet. Därefter har bl.a. överlastavgifter, trafikförsäkringsavgifter, felparkeringsavgifter samt miljöskyddsavgifter införts. De flesta sanktionsavgifter kan åläggas både fysiska och juridiska personer. Ansvaret är vanligtvis strikt, d.v.s. det krävs inte att något subjektivt brottrekvisit är täckt, utan betalningsskyldighet åläggs då ett brott objektivt kan konstateras föreligga.¹⁸

I förarbetena till bestämmelsen om förverkande¹⁹ angavs riktlinjer för hur regler om sanktionsavgifter bör utformas. Bl.a. ansågs att ett avgiftssystem är lämpligt på de områden där överträdelser är ofta förekommande och där det är svårt att beräkna den vinst som överträdelserna medför. Avgifter kan även vara bra där speciellt höga vinster inte är framträdande, men där det finns ett stort behov av samhällligt skydd. Av riktlinjerna framgår också att en konstruktion med strikt ansvar bör förutsätta att det finns starkt stöd för en presumtion om att överträdelser på området inte kan förekomma annat än som en följd av uppsåt eller oaktsamhet. Avgiftsregler som riktar sig mot juridiska personer och straffrättsliga regler som riktar sig mot fysiska

¹⁷ SOU 1997:127 Del A, s. 156ff.

¹⁸ Aa, s. 149ff.

¹⁹ Prop. 1981/82:142 s. 26 och bet. 1981/82:JuU53, rskr. 328.

personer kan vara tillämpliga vid sidan av varandra. Riksdagen har godtagit dessa riktlinjer.²⁰

2.2.2.4 Företagsbot

Företagsbot innebär att en juridisk eller fysisk person åläggs en slags bot på mellan 10.000 och 3.000.000 kronor. Reglerna om företagsbot kom 1986.²¹ I förarbetena från 1984 ansågs behovet av en effektiv påföljd för brott i näringsverksamhet inte uppfyllt eftersom det ofta krävs ett mer kännbart straff än vad straff för fysiska personer kan åstadkomma. Påföljden för en fysisk person bestäms utifrån dennes bakgrund och personliga förhållanden. Därför kan straffen i vissa fall bli relativt milda i relation till den uppkomna skadan. De sanktionsalternativ som fanns ansågs även otillräckliga på den grunden att företaget endast gick miste om de fördelar som brottet gav upphov till. Det ekonomiska läget återställdes endast till det som varit före brottet, således fanns det ingen bestraffande effekt hos de tillgängliga sanktionerna. Slutligen, fanns det behov av en ekonomiskt kännbar reaktion mot företag även där vinning inte kan bli aktuell. Detta kan exempelvis vara fallet vid brott som innebär att viktiga samhällsintressen åsidosätts eller som medför fara för allvarliga skador.²²

I förarbetena diskuterades även huruvida företagsboten skulle betecknas som straff eller som särskild rättsverkan av brott. Utredningen ansåg att det i och för sig låg nära till hands att göra företagsbot till en renodlad brottspåföljd eftersom den måste innefatta klander mot brottsliga förfaranden inom ett företag. Men även om denna lösning har fördelar skulle den vara förenad med problem. En sådan lösning skulle kräva ett mycket omfattande lagstiftningsarbete. I 1 kap. 1 § i BrB definieras brott som en gärning belagd med straff. I 2 § i samma kapitel uttrycks skuldprincipen som innebär att det måste vara en fysisk person som begår gärningen eftersom juridiska personer inte är brottssubjekt enligt svensk rätt – uppsåt kräver individuellt ansvar. Brott och straff hör ihop. Skulle företagsbot införas som ett straff för en juridisk person skulle definitionen av vad som var att anse som ett brott vara tvunget att revideras eller så krävdes ett nytt straffssubjekt. Båda alternativen förutsätter djupa ingrepp i den straffrättsliga systematiken. Ett annat problem var att det personliga ansvaret riskerade att glömmas bort om ett företag gjordes straffrättsligt ansvarigt för brott. De stora förändringar som skulle krävas ansågs vara för genomgripande.²³ Utredningen ansåg inte heller att beteckningen särskild rättsverkan av brott skulle påverka den preventiva effekten. Företaget anses klandervärdt även om företagsboten inte betecknas som straff.²⁴

---

²⁰ Mer om strikt ansvar finns att läsa i kap. 5.1.3.1.

²¹ SFS 1986:118.

²² SOU 1997:127 Del A, s. 141 och DsJu 1984:5, s. 8.

²³ DsJu 1984:5, s. 67ff.

²⁴ Aa, s. 72.

Redan 1978 diskuterades straffansvar för juridiska personer i Ds Ju 1978:5 *Företagsböter, en kartläggande undersökning av korporativt ansvar*. Utredningen ansåg att det krävs vissa utgångspunkter vid bedömningen av om en juridisk person kan dömas till ett ekonomiskt straff. Den teoretiska utgångspunkten kan avvisas ganska snabbt. Den innebär att en juridisk person är ett rättsligt begrepp och som sådant en fiktion. En fiktion är oåtkomlig för klander. Straff skulle därför inte kunna användas mot juridiska personer. Utredningen ansåg att sådana överväganden inte kan ligga till grund för några ställningstaganden när det gäller straffrättsligt ansvar. Ställningstagandet bör istället grunda sig på praktiska kriminalpolitiska hänsynstaganden.²⁵

I förarbetena till företagsbotens utformande påpekas att en särskild rättsverkan av brott som har en bestraffande funktion inte är någon nyhet, eftersom utvisning och förverkande många gånger används på ett sätt som liknar bestraffning. Att konstruera sanktionen som en särskild rättsverkan av brott gör det enklare att lösa de problem som gäller enskilda näringsidkare. Om den enskilde näringsidkaren kan ställas till ansvar enligt två straffansvarsformer finns risk för dubbelbestraffning. Det är därför lättare om företagsbot utformas till en särskild rättsverkan av brott.²⁶

Den slutgiltiga lydelsen av 36 kap. 7 § BrB blev den här:

För brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamhet skall, på yrkande av allmän åklagare, näringsidkaren åläggas företagsbot, om

1. brottsligheten inneburit grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller annars är av allvarligt slag och
2. näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen kunnat krävas för att förebygga brottsligheten.

Första stycket gäller inte, om brottsligheten varit riktad mot näringsidkaren eller om det annars skulle vara uppenbart oskäligt att ålägga företagsbot.

Gärningen skall ha begåtts i näringsverksamheten (36 kap. 7 § 1 st. BrB). Därför måste gärningsmannen vara näringsidkare, anställd eller uppdrags-tagare hos en näringsidkare. Brott mot uppenbart näringsreglerande författningar skall i princip alltid anses begångna i näringsverksamheten, t.ex. brott mot bestämmelser i arbetstidslagen (1982:673) och arbetsmiljö-lagen (1977:1160), om brottet har begåtts av någon med anknytning till näringsidkarens verksamhet. Brott mot bestämmelser som inte är av näringsreglerande art, t.ex. häleri, bedrägeri eller svindleri, anses begångna i näringsverksamheten om brottet och gärningsmannen har anknytning till näringsverksamheten.²⁷

---

²⁵ DsJu 1978:5, s. 154f.

²⁶ SOU 1997:127 Del A, s. 142 och DsJu 1984:5, s. 70f samt Prop. 1985/86:23 s. 21.

²⁷ SOU 1997:127 Del A, s. 143.

Företagsbot kan användas även om gärningsmannen inte identifieras och lagförs. Huvudsaken är att det blivit klarlagt att ett brott har begåtts.²⁸ Det är naturligtvis bara undantagsvis möjligt att konstatera brottsligt uppsåt hos en icke identifierad gärningsman. Vid oaktsamhetsbrott är det emellertid fullt tänkbart att det står klart att någon i ett företag har handlat vårdslöst utan att det för den skull går att bevisa vem denne är.²⁹

För att döma ut företagsbot krävs att brottsligheten har inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller annars är av allvarligt slag (36 kap. 7 § 1 st. 1 p. BrB). Företagsbot används således vid allvarlig brottslighet. Det som är avgörande vid bedömningen av hur allvarlig brottsligheten har varit är brottslighetens art och omfattning. Brott mot näringsreglerande författningar är nästan alltid av allvarlig art. Som exempel kan nämnas bokföringsplikten. Andra författningar med inriktning på näringslivet som kan utgöra grovt åsidosättande är arbetsmiljölagen (1977:1160), arbetstidslagen (1982:673), livsmedelslagen (1971:511), lagen om transport av farligt gods (1982:821), yrkestrafiklagen (1998:490) samt 14 kap. MB om kemiska produkter. Lindrigare gärningar kan anses vara tillräckliga för att döma ut företagsbot om de varit omfattande och systematiska. Överträdelse mot bestämmelser i Brottsbalken eller specialstraffrätten kan också innebära ett grovt åsidosättande av näringsidkarens skyldigheter om brottet är av allvarligt slag. Brott av allvarligt slag kan vara överträdelse av centrala straffbestämmelser i Brottsbalken eller brott inom specialstraffrätten som varit ägnade att medföra betydande skador eller som innebär ett åsidosättande av viktiga samhällsintressen. Det krävs inte att brottet är att hänföra till den svårare graden av brott för att det skall anses vara av allvarligt slag, däremot torde inte brott av ringa slag kunna uppfylla villkoren för att döma ut företagsbot. Ett flertal brott av ringa slag kan dock anses vara tillräckligt allvarliga eftersom det inte krävs att det enskilda brottet skall vara av allvarligt slag utan att brottsligheten som helhet skall vara det.³⁰ 1984 års utredning ansåg att det inte var befogat att använda företagsbot vid enstaka förseelser och mindre allvarliga brott. De preventiva effekter som går att vinna genom detta är begränsade i förhållande till de kostnader och det arbete som krävs. Vid dessa fall är det tillräckligt med det individuella straffansvaret och, vid behov, förverkande.³¹

Företagsbot får åläggas endast om näringsidkaren inte gjort vad som skäligen kunnat krävas för att förebygga brottsligheten (36 kap. 7 § 1 st. 2 p. BrB). Det är alltså inte fråga om strikt ansvar för näringsidkaren, utan ledningen uppmuntras att vidta de åtgärder som rimligen kan begäras. I propositionen framhålls att kraven på företagen, då det gäller att förebygga brottslighet, bör ställas ganska högt. Om näringsidkaren ger allmänt hållna order till de anställda om att de skall följa lagstiftningen kan detta inte anses

---

²⁸ DsJu 1984:5, s. 79.

²⁹ Berg m.fl., s. 502.

³⁰ SOU 1997:127 Del A, s. 144 och Berg m.fl., s. 502f.

³¹ Prop. 1985/86:23, s. 29ff.

tillräckligt för att fria från företagsbot. Däremot bör ansvarsfrihet komma ifråga om en anställds brott begåtts i strid mot uttryckliga order eller instruktioner. I allmänhet kan krävas att näringsidkaren organiserat verksamheten så att den bedrivs på ett lagenligt sätt.³²

I 36 kap. 7 § 2 st. BrB finns en undantagsregel. Företagsbot skall inte dömas ut om brottsligheten varit riktad mot näringsidkaren eller om det annars skulle vara uppenbart oskäligt. Företagsboten får alltså jämkas eller efterges. Om näringsidkaren döms till personligt straffansvar behöver den sammanlagda bestraffningen således inte bli onödigt sträng.³³

---

³² SOU 1997:127 Del A, s. 145 och Prop. 1985/86:23 s. 34f.

³³ Prop. 1985/86:23, s. 33ff.

3 Behov av förändring

3.1 Sparsam användning av företagsboten

Företagsboten har inte blivit någon succé i de svenska domstolarna. Företagsbotsutredningen som utredde införande av straff mot juridiska personer 1997 anger som skäl till det svaga intresset att tillämpningsområdet är snävare än vad som var avsett.³⁴ Kravet på att "brottsligheten inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller annars är av allvarligt slag" är högt ställt. Vidare anser Företagsbotsutredningen att det ofta är svårt att styrka att näringsidkaren inte gjort vad som skäligen kunnat krävas för att förebygga brott.³⁵

Då bestämmelserna om företagsbot hade varit i kraft i 10 år hade sanktionen prövats i endast ett 20-tal fall och i minst 13 av dessa hade talan ogillats. I tre fall kunde det inte styrkas att brott förövats i verksamheten, i fem fall ansågs det inte vara fråga om grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller brottslighet av allvarligt slag. I övriga fall tillämpades bl.a. regeln om sanktionskumulering (36 kap. 10 § 1 p. BrB) eller oskälighetsregeln (36 kap. 7 § 2 st.) då en person dömdes till individuellt ansvar.³⁶

Det största problemet, anser Företagsbotsutredningen, är att *yrkanden* om företagsbot är så sällan förekommande. Det finns indikationer på att den sparsamma användningen av företagsboten har att göra med bristande resurser och bristande kunskaper hos åklagarna, men också att problemen har att göra med regelverket. Vid en eventuell reform bör man sträva efter att göra reglerna så enkla och tydliga som möjligt, anser Företagsbotsutredningen.³⁷

3.2 Sveriges EG-rättsliga åtaganden

Det är inte enbart p.g.a. brister i det svenska företagsbotssystemet som röster har höjts för att en förändring av bestämmelserna måste äga rum. I mitten av 90-talet kom det även krav från internationellt håll. Detta krav utgjordes av en europeisk förordning och en EG-rättslig konvention. Men redan 1988 godkände Europarådets ministerkommitté i rekommendation (R No 18/1988) att det individuella straffansvaret borde kompletteras med

---

³⁴ Angående Företagsbotsutredningen (SOU 1997:127) och den efterföljande utredningen (Ds 2001:69): se kap. 4.

³⁵ Ds 2001:69, s. 35f.

³⁶ Aa, s. 36 och SOU 1997:127 Del A, s. 222ff. samt SOU 1997:127 Del B, s. 255ff.

³⁷ Ds 2001:69, s. 37ff.

straffansvar också för juridiska personer. I rekommendationen sägs bl.a. att ansvaret bör placeras där fördelarna av den dagliga verksamheten uppstår, eftersom det ofta är svårt att peka ut de fysiska personer som bär ansvaret för en överträdelse. Rekommendationen syftar inte till att skapa regler och principer som medlemsstaterna förbinder sig att följa, utan att ge vägledning till de stater som vill införa straffansvar för juridiska personer. Den juridiska personen bör kunna ställas till ansvar om överträdelsen äger rum i verksamheten, det saknar betydelse om någon kan utpekas som gärningsman. Vid bedömningen av om en juridisk person skall göras straffansvarig skall särskild vikt läggas vid vilken överträdelse det gäller och dess skadeverkningar för samhället. Den juridiska personen bör undgå straff för det fall att ledningen vidtagit nödvändiga åtgärder för att motverka överträdelsen.³⁸

Utgångspunkten i en diskussion om EG-rättens förhållande till den nationella straffrätten kan sägas vara att EU saknar straffrättslig kompetens och att den nationella straffrätten inte skall påverkas av EG-rätten. Detta är dock i viss mån ett felaktigt påstående. EG-rätten har betydelse för nationell straffrätt på flera sätt, menar Asp. EU har inom vissa ramar kompetens att utfärda regler som föreskriver att vissa normöverträdelser möts av bötesstraff samt att (i vissa fall) utdöma dessa straff.³⁹ Vad gäller övernationell sanktionsrätt kan man skilja mellan omedelbar övernationell sanktionsrätt och medelbar övernationell sanktionsrätt. Med omedelbar övernationell sanktionsrätt menas att EU har såväl legislativ som judiciell kompetens. Idag finns sådan kompetens främst inom konkurrensrätten. Medelbar övernationell sanktionsrätt innebär att EU har legislativ kompetens, men den judiciella kompetensen ligger hos medlemsstaterna. Sanktionsregeln föreskrivs då alltså enligt EG-rätten, medan den tillämpas av de nationella myndigheterna. Det område inom vilket medelbara sanktioner är viktigast är jordbruksområdet. Det är de medelbara sanktionerna som mest har kritiserats då EU:s kompetens diskuterats. EG-domstolen har dock, åtminstone i ett fall,⁴⁰ gjort gällande att de förordningar som innehåller sanktionsföreskrifter är giltiga. Ett krav är dock att sanktionerna måste uppfylla proportionalitetsprincipens krav.⁴¹

P.g.a. misstankar om att stora summor av EU-budgeten missbrukas kom 1995 en europeisk förordning (Ramförordningen)⁴² för bekämpning av de bedrägerier som riktas mot gemenskapens finansiella intressen.⁴³ Ramförordningen har tillkommit med åberopande av art. 235 i Romfördraget.⁴⁴

---

³⁸ SOU 1997:127 Del A, s. 200ff.

³⁹ Asp, s. 50.

⁴⁰ C-240/90 *Germany v Commission* [1992] ECR I-5383.

⁴¹ Asp, s. 76f.

⁴² Rådets förordning nr 2988/95 om skydd av Europeiska gemenskapens finansiella intressen.

⁴³ En förordning är bindande och direkt tillämplig i nationell rätt.

⁴⁴ SOU 1997:127 Del A, s. 170.

Om en åtgärd från gemenskapens sida skulle visa sig nödvändig för att inom den gemensamma marknadens ram förverkliga något av gemenskapens mål och om detta fördrag inte innehåller de nödvändiga befogenheterna, skall rådet genom enhälligt beslut på förslag från kommissionen och efter att ha hört församlingen vidta de åtgärder som behövs.⁴⁵

Innan Ramförordningen kom, bestraffades överträdelse huvudsakligen med speciella administrativa sanktioner, t.ex. uteslutning från bidragssystem och tillbakabetalning med särskilt straffpåslag. I och med Ramförordningen infördes en gemensam rättslig ram med en bötesstraff så att sanktionssystemet skulle bli mer effektivt. Ramförordningen kan dock inte användas som grund för att döma ut sanktioner, utan dessa måste införas i specifika förordningar. De sanktioner som blir aktuella skall dömas ut av nationella myndigheter. Det handlar således om medelbar övernationell sanktionsrätt.⁴⁶

EG-rätten förespråkar användning av administrativa åtgärder och administrativa sanktioner. Sanktioner bör användas då det subjektiva rekvisitet är täckt, medan administrativa åtgärder kan dömas ut utan att skuld behöver fastställas hos någon person. Skillnaden mellan administrativa åtgärder och administrativa sanktioner är att åtgärder vanligen innebär tillbakadragande av bidrag, medan sanktioner har bestraffande inslag. I Ramförordningens art. 5.2 sägs att administrativa sanktioner får utdömas utan att uppsåt eller oaktsamhet föreligger endast under förutsättning att sådana sanktioner är nödvändiga för att säkerställa en korrekt tillämpning av reglerna. För att administrativa sanktioner utan skuld skall kunna utdömas torde krävas att det motiveras varför sådana sanktioner är nödvändiga, anser Asp.⁴⁷ Det är något oklart i Ramförordningen om hos vem i en juridisk person det subjektiva rekvisitet skall vara täckt. Sannolikt är det tillräckligt med vem som helst som handlar å den juridiska personens vägnar. Det krävs alltså inte att någon som kan bära företagaransvar har handlat med uppsåt eller varit oaktsam.⁴⁸

Även om Ramförordningen så småningom kommer att få stort inflytande på hur överträdelse mot EG-rätten sanktioneras ankommer det således fortfarande på varje medlemsstat att avgöra hur det skall ske. I Sverige har man valt att *kriminalisera* överträdelse av EG-förordningar.⁴⁹ Det beror bl.a. på att överträdelse av EG-rätten enbart behöver sanktioneras om de har begåtts med uppsåt eller oaktsamhet. Eftersom det subjektiva rekvisitet enbart används i straffrätten i Sverige är kriminalisering den enklaste lösningen. En annan anledning till att Sverige valt att kriminalisera överträdelse av EG-förordningar är att överträdelse av svenska bestämmelser

---

⁴⁵ Romfördraget art. 235.

⁴⁶ SOU 1997:127 Del A, s. 170 och Asp, s. 130f.

⁴⁷ Asp, s. 88.

⁴⁸ SOU 1997:127 Del A, s. 356.

⁴⁹ Se t.ex. 3§ 9 kap. BrB (subventionsmissbruk).

meler, som reglerar samma eller liknande förhållanden, i allmänhet är kriminaliserade.⁵⁰

1995 utarbetades konventionen om skyddet av EU:s finansiella intressen (Bedrägerikonventionen).⁵¹ Anledningen var att bedrägerier som riktar sig mot gemenskapen i många fall inte är begränsade till ett land utan genomförs ofta i form av organiserad brottslighet. Konventionen innebär att de förfaranden som innefattas i definitionen av bedrägeri skall beläggas med straff. Det krävs därför en överensstämmelse mellan medlemsstaternas bestämmelser så att kampen mot brottsligheten effektiviseras och samarbetet mellan staterna förstärks. Medlemsstaterna skall enligt konventionen vidta de åtgärder som krävs för att sanktionerna skall vara effektiva, proportionella och avskräckande (Bedrägerikonventionen art 2.2). Medlemsstaterna skall även vidta de åtgärder som krävs för att företagsledare eller motsvarande befattningshavare skall bli straffrättsligt ansvariga för bedrägeribrott om brottet begåtts av en person som är underställd dem.⁵²

I Ds 1998:1 *Sveriges tillträde till bedrägerikonventionen* skrivs att starka skäl talar för att ett regelsystem med reellt straffrättsligt ansvar för juridiska personer skulle bli avsevärt effektivare än att använda individuellt straffrättsligt ansvar. I bedrägerikonventionen ges frihet till medlemsstaterna att själva bestämma hur bestraffning skall ske. Därför behöver inte någon ändring av lagstiftningen äga rum.⁵³

1997 antogs Bedrägerikonventionens andra tilläggsprotokoll. I protokollet behandlas bl.a. ansvar för juridiska personer (art. 3). Medlemsländerna är häri överens om att vid behov anpassa den nationella lagstiftningen i den mån den inte ger utrymme för att straffa juridiska personer. Det gäller främst för brott som bedrägeri, aktiv korruption och penningtvätt som begås till skada för EU:s finansiella intressen. En förutsättning för att döma den juridiska personen till ansvar är att gärningsmannen har en ledande ställning inom den juridiska personen, eller befogenhet att utöva kontroll inom den juridiska personen. Men även då en person i underordnad ställning har begått någon av de olika brottstyperna kan den juridiska personen ställas till ansvar om en person med ledande ställning inom företaget har möjliggjort brottet genom bristande tillsyn och kontroll.

I art. 4 i tilläggsprotokollet finns bestämmelser om påföljderna för juridiska personer. Påföljdsalternativen är bötesstraff eller administrativa avgifter och kan även vara fråntagande av rätt till offentliga förmåner eller stöd, näringsförbud, rättslig övervakning, samt beslut om upplösning av verksamheten.

---

⁵⁰ SOU 1997:127 Del A, s. 175f.

⁵¹ Konventioner antas gemensamt av medlemsstaterna.

⁵² SOU 1997:127 Del A, s. 178ff och Ds 1998:1, s. 5.

⁵³ Ds 1998:1, s. 30.

EG-rätten kan i sanktionsrättsligt hänseende sägas verka på två plan eftersom det förekommer sanktioner såväl i den nationella straffrätten som i den övernationella EG-rätten. Detta leder till risk för dubbelbestraffning.⁵⁴ Såväl i Ramförordningen som i Bedrägerikonventionen finns bestämmelser som syftar till att lösa konflikten. Så långt det är möjligt bör dubbla förfaranden undvikas. I Ramförordningen stadgas att straffrättsliga förfaranden går före administrativa (art. 6.1-6.4). Om ett straffrättsligt förfarande inleds kan således det administrativa förfarandet avbrytas. Företagsbotsutredningen, som utredde straffansvar för juridiska personer,⁵⁵ är dock tveksam till om detta är en bra lösning för juridiska personer. Eftersom kraven på administrativa förfaranden inte är lika restriktiva som på de straffrättsliga (det subjektiva rekvisitet behöver inte vara uppfyllt på administrativa förfaranden), kan en juridisk person helt undgå ansvar om åtalet läggs ner. Om de administrativa åtgärderna är lika allvarliga som de straffrättsliga sanktionerna anser Företagsbotsutredningen att det är bättre att avstå från åtal och istället använda sig av de administrativa sanktionerna. Självklart skulle det vara möjligt att återuppta utredningen om administrativa åtgärder om åtalet läggs ner, men bestämmelserna i Ramförordningen är onödigt resurskrävande. Företagsbotsutredningen föreslår att åtal kan väckas efter anmälan från tillsynsmyndighet eller om åtal annars är påkallat ur allmän synpunkt. Om administrativa åtgärder kan anses tillräckliga ur straffsynpunkt bör tillsynsmyndigheten inte göra någon anmälan.⁵⁶

Företagsbotsutredningen anser att det ligger en brist i att det inte finns någon möjlighet att straffa juridiska personer i Sverige. Företag kan vinna stora ekonomiska fördelar med de brott som begås i verksamheten, men de straff som kan dömas ut har liten ekonomisk betydelse jämfört med företagets vinster. I dessa fall är det rimligare att den juridiska personen straffas. Ett straffansvar för juridiska personer skulle också eliminera behovet av sårlosningar på områden där det anses särskilt befogat att rikta sanktioner direkt mot företag, som t.ex. fallet på det konkurrens- och marknadsrättsliga området där EU har stort inflytande. På dessa områden kan man i Sverige idag direkt sanktionera den juridiska personen genom konkurrens-skadeavgifter och marknadsstörningsavgifter.⁵⁷

Enligt Ds 2001:69⁵⁸ kan Sverige uppfylla sina internationella åtaganden utan att införa straffansvar för juridiska personer. De instrument som hittills utarbetats inom EU uppställer inte krav på ett regelrätt straffansvar för juridiska personer. I regel används uttrycket "ansvar för juridiska personer" istället för "straffansvar för juridiska personer". Vad EU fordrar är att

---

⁵⁴ Asp, s. 88f.

⁵⁵ Se mer om utredningen i kap. 4.

⁵⁶ SOU 1997:127 Del A, 356f.

⁵⁷ Aa, s. 354.

⁵⁸ Ds 2001:69 är en utredning om huruvida Sverige kan behålla reglerna om företagsbot (i en förbättrad form) istället för att införa straffansvar för juridiska personer. Se mer om denna utredning i kap. 4.

juridiska personer skall dömas till böter eller till en administrativ avgift samt att sanktionen är effektiv, proportionell och avskräckande. Förmodligen kommer det aldrig att införas ett krav på straff för juridiska personer eftersom flera länder, bl.a. Tyskland och Italien, inte kan tillåta det i sina författningar. Utredningen kan därför inte se att det medför några stora nackdelar för det internationella samarbetet med att inte införa straff för juridiska personer.⁵⁹

I Bedrägerikonventionens andra tilläggsprotokoll sägs i art. 3.1:

Varje medlemsstat skall vidta de åtgärder som är nödvändiga för att säkerställa att juridiska personer kan ställas till ansvar för bedrägeri, aktiv korruption och penningtvätt...

Formuleringen som används är, precis som sagts i Ds 2001:69 *ställas till ansvar*. Inte heller Företagsbotsutredningen som *vill* införa straff för juridiska personer tycker att det går att härleda något sådant krav ur EG-rättens regler. EG-rätten torde således inte kräva straff för juridiska personer. Däremot krävs att bestämmelserna är effektiva. Det är inte de nuvarande företagsbotsreglerna.

---

⁵⁹ Ds 2001:69, s. 32f.

4 De nya förslagen

4.1 Straffansvar för juridiska personer i SOU 1997:127

Med anledning av vad som redogjorts för i kap. 3 om behovet av förändring tillsattes Företagsbotsutredningen 1995. 1997 kom ett förslag om straffansvar för juridiska personer. Förslaget har i huvudsak fått positiv kritik, de flesta remissinstanser har uttalat att förslaget varit väl genomarbetat och övertänkt.⁶⁰

Företagsbotsutredningens förslag innebär att reglerna om företagsbot försvinner och ersätts med straffansvar för juridiska personer. Fördelen med benämningen straff ligger i att det markeras att det är en repressiv sanktion som innefattar klander. Det som talar mot benämningen straff är att brott och straff hänger ihop, d.v.s. den som begår ett brott skall dömas till ansvar för detta. I detta fall blir det en juridisk person som döms till ansvar för ett brott som begås av en fysisk person. Utredningen anser dock att den principiella betydelsen av detta inte skall överdramatiseras.⁶¹ Eftersom det inte finns några klara nackdelar med att kalla sanktionen för straff och det inte heller finns några fördelar med en annan benämning, anser utredningen att en repressiv sanktion bör kallas straff.⁶²

Brottsbegreppet behöver inte ändras, d.v.s. juridiska personer skall inte kunna begå brott. Det kan endast fysiska personer göra. Uppsåtliga brott kräver att en identifierad person i företaget haft uppsåt. När det gäller oaktsamma handlingar är förhållandet, liksom för bestämmelserna om företagsbot, annorlunda. Även om det inte går att fastställa vem som varit oaktsam kan det ofta stå klart att *gärningen* varit oaktsam. Så länge det kan utredas att brottet skett i verksamheten och att det begåtts av någon som är knuten till verksamheten är det tillräckligt för att straffa den juridiska personen. När det gäller kumulerade fel⁶³ hade den praktiska tillämpningen underlättats om den juridiska personen kunde begå brott. Men utredningen anser inte att något problem föreligger eftersom sådana fel ofta har att göra med brister i organisationen. Vid dessa tillfällen kan ledningen hållas ansvarig med stöd av företagaransvaret.⁶⁴

---

⁶⁰ Ds 2001:69, s. 7.

⁶¹ 1984 var just funderingarna kring brott och straff det som avgjorde att företagsboten blev utformad som en särskild rättsverkan av brott.

⁶² SOU 1997:127 Del A, s. 238f.

⁶³ Kumulerade fel innebär att många fel har begåtts av flera personer, men vart och ett av felen inte är tillräckligt för att fälla den juridiska personen till ansvar.

⁶⁴ SOU 1997:127 Del A, s. 235f.

Straff för juridiska personer skall, i motsats till bestämmelserna om företagsbot, omfatta även lindriga brott. Detta eftersom straff vid allvarlig brottslighet vanligtvis inte är effektivt. I de fallen har det individuella ansvaret större betydelse. Straffansvar för juridiska personer bör främst spela en roll när det gäller företag som primärt har till syfte att driva laglig verksamhet. Om straffet skall få någon praktisk betydelse måste lindriga brott omfattas eftersom det är ovanligt att grova brott begås i en seriös verksamhet. De flesta bestämmelser som reglerar näringsverksamhet torde vara oakt samma gärningar av förhållandevis lindrig karaktär. Från en allmän synpunkt bör dessa brott bestraffas. Detta är viktigt inte minst ur en konkurrenssynpunkt – d.v.s. att ett företag inte skall få fördelar gentemot andra företag p.g.a. att brott begås i verksamheten.⁶⁵

Straffansvar för juridiska personer har företräde framför det individuella ansvaret. Åtal mot den fysiska personen kan således underlåtas om det rör sig om ett lindrigt brott. På så sätt tas även de processekonomiska aspekterna i beaktande.⁶⁶

Företagsbotsutredningen kommer även fram till att ansvaret skall omfatta endast vissa utpekade straffbestämmelser (en selektiv reglering), precis som man valt att göra i bl.a. Finland och Danmark. Nuvarande bestämmelserna om företagsbot har en generell reglering som innebär att företagsboten omfattar alla straffbestämmelser. En generell reglering har vissa fördelar. Det krävs exempelvis ingen grundlig genomgång av straffbestämmelserna för att välja ut vilka bestämmelser som skall omfattas. En ytterligare fördel är att frågan om varför en viss bestämmelse omfattas i straffansvaret men inte en annan, undviks. Företagsbotsutredningen bestämmer sig ändå för att en selektiv reglering är en fördel. De lagtekniska hindren är förhållandevis lätta att komma över eftersom det i stort sett enbart blir den näringsreglerande lagstiftningen som kommer att beröras, anser utredningen. Dessutom kommer det aldrig att uppstå några kvalifikationsproblem om även lindrigare överträdelser omfattas, vilket det gör om, som i de nuvarande bestämmelserna om företagsbot, enbart allvarliga brott omfattas. Vad som är av störst betydelse är att straffansvar för juridiska personer skall bli den reguljära sanktionen, framför ansvar för individuella personer, vid överträdelser av näringsreglerande lagstiftning. Detta måste därför konkret återspeglas i lagstiftningen. För att inte helt låsa sig vid vissa utvalda bestämmelser i det selektiva systemet skall det finnas en genombrottsregel, som öppnar möjligheten för att döma en juridisk person till straff även om detta inte har särskilt föreskrivits i bestämmelsen. För att genombrottsregeln skall komma att tillämpas krävs att en person i den juridiska personens ledning begår brottet och det måste vara fråga om grovt åsidosättande av de skyldigheter som verksamheten är förenad med. Bestämmelsen ges en fakultativ utformning.⁶⁷

---

⁶⁵ SOU 1997:127 Del A, s. 231ff.

⁶⁶ Aa, s. 267.

⁶⁷ Aa, s. 265ff och s. 311.

Det måste finnas en koppling mellan gärningen och verksamheten. Detta krav finns, som tidigare redogjorts för, även då det gäller företagsbot. Kopplingen finns alltid vid uppenbart näringsreglerande författningar och kan även finnas vid icke näringsreglerande författningar. Avgörande är brottets och gärningsmannens anknytning till näringsverksamheten. Det selektiva urvalet av brott är begränsat till näringsreglerande lagstiftning. Därför omfattas endast sådana brott där företagaransvar eller ansvar enligt motsvarande principer kan aktualiseras. Således är det inte svårt att bedöma om ett brott har begåtts i verksamheten.⁶⁸

Det skall inte finnas någon formell begränsning för vilken personkrets som kan utlösa straffansvar för en juridisk person. I bestämmelserna om företagsbot finns inte någon begränsning och motsvarande gäller i t.ex. Danmark och i USA. I Frankrike och i England måste det däremot vara en person i företagets ledning som utlöser straffansvaret. Eftersom straffansvar för en juridisk person förutsätter att en fysisk person har gjort sig skyldig till brott följer med automatik att endast personer i den juridiska personens ledning kan vara ansvarsutlösare. En av de faktorer som är av betydelse då gärningsmannen skall utses är principerna om företagaransvar. Dessa principer uppfattas, som nämnts i kap. 2.2.1, på olika sätt i doktrinen, men den gemensamma nämnaren är ansvaret för tillsyn och kontroll. Som ledare för en verksamhet är företagaren alltid skyldig att vidta rimliga åtgärder för att förhindra att otillåtna gärningar begås i verksamheten. Annars kan företagaren dömas som gärningsman. Det kan dock förekomma fall då den enskilde arbetstagaren gjort sig skyldig till brott utan att någon i ledningen är ansvarig. Om arbetstagarens gärning är att bedöma som privat eller som en abnormhandling kan den juridiska personen inte dömas.⁶⁹

Reglerna om straffansvar skall vara obligatoriska när det gäller det selektiva urvalet och inga särskilda undantagsregler skall införas.⁷⁰ Straffet för juridiska personer skall vara ett penningstraff som skall kallas företagsböter.

4.2 Ds 2001:69 – Ett förbättrat system med företagsbot

Efter att Företagsbotsutredningen gett ut sitt förslag var det flera remissinstanser som ansåg att utredningen inte i tillräcklig omfattning sett över reglerna om företagsbot och möjligheterna att effektivisera det redan existerande systemet. Företagsbotsutredningens förslag kräver mycket stora resurser för att vara möjliga att genomföra och bl.a. Hovrätten över Skåne och Blekinge ifrågasatte om det kan vara motiverat att genomföra dessa

---

⁶⁸ SOU 1997:127 Del A, s. 304f.

⁶⁹ Aa, s. 306ff.

⁷⁰ Aa, s. 308.

stora förändringar när det i praktiken endast kommer att beröra mindre allvarlig brottslighet.⁷¹

Det finns många nackdelar med straffansvar för juridiska personer, anser utredningen i Ds 2001:69. Dels kan nämnas vad som tidigare tagits upp om kopplingen mellan brott och straff.⁷² Ett "genombrott" av regeln om det individuella ansvaret kan uppfattas som ett steg mot att vikarierande ansvar accepteras i svensk rätt. Detta har knappast några omedelbara praktiska konsekvenser, men det kan ligga ett värde i att behålla en klar och tydlig begreppsbildning. Dels markeras att den juridiska personens ansvar är av annan karaktär och delvis bygger på andra förutsättningar än fysiska personers ansvar, om sanktionen betecknas som något annat än straff. En sanktion som riktar sig mot en juridisk person bygger på ett mer renodlat avskräckningstänkande än straff som riktar sig mot individer. (Varför ett straff mot juridiska personer skulle vara mer avskräckande än straff mot individuella personer framgår inte. Möjligen kan det ha att göra med att effektiviteten ökar då ledningen tvingas organisera verksamheten på ett lagenligt sätt.) Ytterligare något som, enligt utredningen i Ds 2001:69, kan ifrågasättas hos Företagsbotsutredningen är att benämningen straff skulle ha betydelse för sanktionens effektivitet. Skälen för utdömandet, anser utredningen i Ds 2001:69, borde rimligtvis ha större betydelse för effektiviteten än vad benämningen har.⁷³

Företagsbotens tillämpningsområde har blivit mer begränsat än vad som var avsikten. Därför innebär utredningens förslag att formuleringen "brottsligheten skall ha inneburit ett grovt åsidosättande eller annars varit av allvarligt slag" tas bort. Mindre allvarlig brottslighet bör inte uteslutas. De flesta gärningar som begås inom näringsverksamhet är oaktsamma handlingar av lindrig natur. Detta innebär inte att det inte skulle finnas behov av att sanktionera dessa handlingar, utan snarare att det kan finnas ett starkt allmänt intresse av att motverka sådana överträdelser – bl.a. ur konkurrenssynpunkt. Vid allvarlig ekonomisk brottslighet har den juridiska personen ofta upphört att existera när sanktionering blir aktuell, vilket är ännu en anledning till att inkludera lindrigare brott. Naturligtvis skall de grova brotten inkluderas i tillämpningsområdet, men bestämmelsen bör främst ta sikte på lindrigare brottslighet.⁷⁴ Det framförs tre fördelar med denna ordning. För det första finns inget behov av att döma både till individuellt ansvar och till företagsbot då brottet är av mindre allvarlig karaktär. För det andra är en sanktion mot den juridiska personen ofta effektivare än en sanktion mot enskilda personer i ett företag eftersom en sanktion som riktar sig mot ett företag ger incitament till att organisera en lagenlig verksamhet. För det tredje är det mest rättvist att den juridiska personen får ansvara för brister som är att hänföra till företagets struktur och organisation. Företagaransvaret kan innebära att en enskild person får

---

⁷¹ Ds 2001:69, s. 24.

⁷² Se kap. 2.2.2.4 och kap. 4.1.

⁷³ Ds 2001:69, s. 30f.

⁷⁴ Aa, s. 45f.

ansvara för brister som är hänförliga till företagets organisation. Detta ligger nära ett strikt och vikarierande ansvar.⁷⁵

Enligt 36 kap. 7 § 1 st. 2 p. BrB skall näringsidkaren ha gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten. Med detta menas i princip att näringsverksamheten måste organiseras så att kontroll kan ske. Den här situationen uppkommer inte särskilt ofta. Företagsbotsutredningen föreslog att bestämmelsen skulle tas bort, men i Ds 2001:69 föreslås att åläggande av företagsbot inte bör vara helt oberoende av hur man agerat i företaget för att förhindra brott. En möjlig väg är att behålla bestämmelsen som den är, men att införa ansvar om brottet begåtts av någon person med särskild ställning i företaget, det kan t.ex. vara den personen som har ansvar för tillsyn och kontroll.⁷⁶

I Ds 2001:69 föreslås även att bestämmelsen i 36 kap. 7 § 2 st. BrB, som innebär att företagsbot skall åläggas om brottet riktat sig mot näringsidkaren, tas bort. Dessa brott kan undantas redan på den grunden att de inte är brott i näringsverksamheten. Någon förändring i sak är inte avsedd. Den andra undantagsregeln i samma stycke, som innebär att företagsbot inte skall åläggas ansvar när detta skulle vara uppenbart oskäligt, fyller inte heller någon funktion eftersom det redan finns en regel i 36 kap. 10 § BrB som undantar dessa fall.⁷⁷

I motsats till Företagsbotsutredningen anser utredningen i Ds 2001:69 att en generell reglering skall tillämpas. En lång rad typer av brott kan begås på ett sätt som är direkt kopplat till näringsverksamheten. Det finns således en risk för att det selektiva urvalet inte blir tillräckligt. Ett selektivt urval är dessutom opraktiskt från lagstiftningssynpunkt med tanke på det omfattande lagstiftningsarbete samt den kontinuerliga kontrollen av nya brott som skulle krävas.

Eftersom det kriminaliserade området blir mycket omfattande skall företagsbot inte omfatta brott som endast har penningböter i straffskalan eftersom detta skulle vara mycket opraktiskt. Bl.a. skulle det vara möjligt att vid trafikförseelser, som normalt lagförs genom ordningsbot, döma ut även företagsbot. Undantag från bestämmelsen om penningböter skall göras då den juridiska personen är specialsubjekt och för fall där penningböter är föreskrivet i ringa fall, men annat straff är föreskrivet för normalgraden.⁷⁸

---

⁷⁵ Ds 2001:69, s. 41ff.

⁷⁶ Aa, s. 47ff.

⁷⁷ Aa, s. 51ff.

⁷⁸ Aa, s. 57f.

4.3 Sammanfattning företagsbot - straffansvar för juridiska personer

De två förslagen som lagts fram skiljer sig i stora delar från varandra och från de ursprungliga reglerna om företagsbot i 36 kap. 7 § BrB. Avsikten i detta avsnitt är att åskådliggöra skillnaderna.

Reglerna om företagsbot konstruerades som en särskild rättsverkan av brott. Avsikten var att undvika ett omfattande lagstiftningsarbete. För att konstruera företagsbot som ett straff skulle det krävas en revidering av vad som är att anse som brott eller så skulle det krävas ett nytt straffsubjekt. Man ansåg att företaget skulle anses klandervärdt även om företagsboten inte betecknades som straff. Företagsbotsutredningen anser att en markering krävs av att det rör sig om en repressiv sanktion som innefattar klander. Därför bör konstruktionen av företagsböter som ett straff vara det bästa alternativet. Eftersom endast fysiska personer kan föröva brott behöver brottsbegreppet inte ändras. Utredningen 2001 går tillbaka till de nuvarande bestämmelserna om särskild rättsverkan av brott eftersom ett genombrott av regeln om det individuella ansvaret skulle kunna uppfattas som ett steg mot att vikarierande ansvar skulle accepteras.

Som bestämmelserna är idag omfattar företagsbot endast allvarliga brott. Utredningen 1984 ansåg att det inte var befogat att använda företagsbot vid enstaka förseelser och mindre allvarliga brott. De preventiva effekter som på detta sätt gick att vinna, ansåg utredningen, vara begränsade i förhållande till de kostnader och det arbete som skulle krävas. I dessa fall skulle det vara tillräckligt att använda det individuella straffansvaret. Företagsbotsutredningen lägger, i motsats till det nämnda, fokus på de lindrigare brotten. Motiveringen är att bestraffning av juridiska personer inte är effektivt vid allvarliga brott. Även utredningen 2001 väljer denna linje. Ur konkurrenssynpunkt är det viktigt att inkludera lindrigare brott eftersom de företag som överträder bestämmelserna ofta får ekonomiska fördelar. En ytterligare faktor att ta hänsyn till är att juridiska personer vid allvarlig brottslighet ofta har upphört att existera då sanktionering blir aktuell.

Utredningen 1984 ansåg att det *individuella ansvaret* hade större betydelse vid allvarliga brott. Därför kommer de nuvarande reglerna om företagsbot i andra hand. Företagsbotsutredningen anser i motsats till det nämnda att företagets ansvar skall ha företräde framför det individuella ansvaret. Då kan åtal mot den individuella personen i vissa fall t.o.m. underlåtas. Även utredningen 2001 anser att företagets ansvar skall prioriteras framför det individuella ansvaret.

Enligt de nuvarande reglerna får företagsbot åläggas endast om näringsidkaren inte gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottsligheten. Avsikten vid reglernas utformning var att näringsidkaren skulle uppmuntras att vidta de åtgärder som rimligen kunde begäras.

Företagsbotsutredningen föreslår ingen motsvarande bestämmelse. Utredningen 2001 anser att bestämmelsen kan vara kvar eftersom den är till skydd för näringsidkaren, om näringsidkaren gjort vad som kan krävas undgår han ju ansvar. Däremot bör det, oberoende av brister i tillsyn och kontroll, införas ansvar om brottet begåtts av en person med särskild ställning i företaget, t.ex. den personen som har ansvar för tillsyn och kontroll. Då kan företagsbot åläggas i fall där företaget har fullt godtagbara rutiner, men där denna person har brutit i sina förpliktelser.

Då det gäller urvalet av bestämmelser som skall tillämpas på juridiska personer valde utredningen 1984 att tillämpa ett generellt urval så att vilken bestämmelse som helst skulle kunna omfattas. Det var den enklaste lösningen eftersom det annars skulle krävas en grundlig genomgång av straffbestämmelserna. Företagsbotsutredningen föreslår ett selektivt urval. Eftersom straffansvar för juridiska personer kommer att bli den reguljära sanktionen (straffansvar för juridiska personer skall prioriteras framför straffansvaret för individuella personer) måste det vid varje brott visas att juridiska personer kan ställas till ansvar. Utredningen 2001 anser att en lång rad typer av brott kan begås på ett sätt som är direkt kopplat till näringsverksamheten. Det finns därför en risk för att det selektiva urvalet inte räcker till. Ett selektivt urval är dessutom opraktiskt från lagstiftningssynpunkt. Det skulle krävas en omfattande lagstiftningsinsats och en kontinuerlig kontroll av om nya typer av brott bör ingå.

De olika förslagen är inte i alla fall helt skilda från varandra. Det krävs t.ex. i de nuvarande bestämmelserna samt i de två förslagen att det finns en koppling mellan gärningen och verksamheten. Visserligen anser Företagsbotsutredningen att konstruktionen med det selektiva urvalet gör det lättare att se kopplingen eftersom de brott som väljs ut i det selektiva urvalet endast reglerar fall som har koppling mellan gärning och verksamhet, men kopplingen är densamma i samtliga fall.

Både straff och särskild rättsverkan av brott kan ådömas fysiska personer såväl som juridiska personer. Sanktionerna kan dömas ut även om någon gärningsman inte kan identifieras. Det är dock i båda fallen svårt att vid uppsåtliga brott döma ut sanktioner då någon gärningsman inte är identifierad. Vid oaktsamma brott är det lättare eftersom gärningen i sig kan vara oaktsam. Det krävs alltså att brottet är subjektivt täckt hos en fysisk person, såväl då ansvaret betecknas som straff som särskild rättsverkan av brott.

Det finns inte i något av fallen begränsningar för vilken personkrets som kan utlösa ansvar för den juridiska personen. Men eftersom förutsättningen är att en fysisk person har gjort sig skyldig till brott följer med automatik att endast personer i den juridiska personens ledning kan vara ansvarslösare.

4.4 Straff och särskild rättsverkan av brott – skillnader

Vad som bl.a. skall utredas i denna uppsats är, som nämnts, huruvida svenska sanktioner mot företag skall betecknas som straff eller som särskild rättsverkan av brott. Viktigt i detta sammanhang är därför att belysa skillnaderna hos dessa begrepp. För att utdöma straff krävs förenlighet med de rättssäkerhetsgarantier⁷⁹ som finns. Bristerna vad gäller rättssäkerhetsgarantier kan vara omvänd bevisbörda, att oskyldighetspresumtionen inte upprätthålls, att besluten fattas av myndighet och inte av domstol o.s.v. Vad som är av särskilt intresse är att ansvaret, vid särskild rättsverkan, ofta har gjorts objektivt eller strikt. Visserligen kan det ju hävdas att rättssäkerhetsgarantier inte bara gäller för straff utan även för andra sanktioner av straffrättslig karaktär, men då blir det problem att skilja dessa från andra ytterligare sanktioner, anser Asp.⁸⁰ Victor menar att man inte bör förledas av de beteckningar som används. Istället bör man se till olika regleringars faktiska innehåll. Man bör kräva att sanktioner som är straffliknande bör omgärdas av samma rättssäkerhetsgarantier som straff.⁸¹

Straff är alltså omgärdat av restriktioner i större utsträckning än vad andra typer av sanktioner är. Således krävs mer försiktighet då straff tillämpas. Victor och Asp är inte helt överens vad gäller sanktioners karaktär. Asp menar att det uppstår många svåra avgränsningsproblem om vissa sanktioner som inte betecknas som straff skall få samma rättssäkerhetsgarantier som straff, medan Victor anser att reglernas faktiska innehåll är viktigare än benämningen vid tillämpningen. Jag anser att det skulle bli både orättvist och tidskrävande om lagtillämparen ges möjlighet att bestämma regelns karaktär. Visserligen kan en regels faktiska innehåll döljas bakom den beteckning den har fått, vilket ökar risken för missbruk av regelns användande. Men det är lagstiftarens uppgift att bestämma regelns karaktär innan bestämmelsen träder ikraft.

Den svenska doktrinen vad gäller avgränsningen mellan straff och särskild rättsverkan av brott är mycket sparsam.⁸² Det finns dock ett fåtal undersökningar som till största del har kretsat kring straff och administrativa sanktioner. Warnling-Nerep ger tre kriterier för hur en sanktionsavgift definieras: Det skall vara 1) en ekonomisk sanktion som 2) utdöms med stöd av författning och 3) tillfaller det allmänna.⁸³ Dessa tre kriterier kan dock lika gärna vara kriterier för straff: Straff kan vara en ekonomisk sanktion (bland annat – se 1 kap. 3 § BrB) som utdöms med stöd av författning samt tillfaller det allmänna.

---

⁷⁹ Läs mer om rättssäkerhet i kap. 7.

⁸⁰ Asp, s. 245.

⁸¹ Victor, s. 377.

⁸² Asp, s. 296.

⁸³ Warnling-Nerep s. 53ff. Warnling-Nerep skiljer sanktionsavgifter från straff genom att påstå att man måste skilja på vad som *är* straff och vad som *upplevs* som straff.

Jareborg har definierat begreppet straff:

Straffet är ett lidande eller obehag som avsiktligen tillfogas en person 1) därför att han har överträtt en befallning eller regel som uppfattas som bindande för honom 2) av någon – t.ex. staten – i auktoritativ ställning 3) på ett opersonligt sätt, motiverat av rättviseskäl (jämför den oreglerade hämnden).⁸⁴

Det för det här arbetets viktigaste kriterium är att straffet tillfogas en *person* för ett brott som en *person* har begått. Det är här problematiken kring straff för juridiska personer kommer fram. Motsvarande problem finns inte då en juridisk person döms till särskild rättsverkan av brott eftersom den typen av sanktion kan ådömas både fysiska och juridiska personer.

---

⁸⁴ Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 14.

5 Brott och Straff

5.1 Brottetsbegreppet

Enligt 1 kap. 1 § BrB är brott en gärning för vilken straff är föreskrivet. Straff är, enligt 1 kap. 3 § BrB, böter och fängelse. Ett brott är således en gärning för vilket är föreskrivet ansvar i form av böter eller fängelse.

5.1.1 Brottets objektiva sida

Jareborg delar in brottet i sex nivåer. De fyra första rör brottets objektiva sida. (De övriga två hör till brottets subjektiva sida, se nästa avsnitt.) De fyra nivåerna behandlar straffbelagd gärning, gärningskontroll, gärningens stridande mot svensk lag samt att gärningen inte är rättsenlig.⁸⁵ Den andra nivån, som är av intresse för detta arbete, utgörs som sagt av gärningskontroll. Begreppet är grundläggande för ansvarsläran. Brott är uteslutet om gärningsmannen inte kan tillskrivas en kontrollerad gärning. Att en handling är kontrollerad innebär att gärningsmannen på order kan avsluta eller hejda det kausala skeende som hans handlande innebär. Att en underlåtenhet är kontrollerad innebär att gärningsmannen på order kan utföra den relevanta handlingen.⁸⁶

Culpabegreppet har en central funktion i den svenska straffrätten. Det har betydelse inte bara för brottets subjektiva sida utan även för den objektiva. Då culpabegreppet har relevans för brottets objektiva sida kallas det för *gärningsculpa*.⁸⁷ Gärningsculpabedömningen innebär att den kontrollerade gärningen klassificeras som aktsam eller oaktsam. Gärningsculpa innefattar två huvudled: dels krävs att gärningsmannen i sitt kontrollerade handlande tagit risker som inte kan tolereras (otillåtet risktagande), dels krävs att det önskade resultatet orsakats på ett sätt som innebär att en sådan risk förverkligats (det otillåtna risktagandet skall vara relevant för resultatets uppkomst).⁸⁸ Det som gör risktagandet otillåtet är att blotta existensen av risken utgör ett tillräckligt starkt skäl för en ansvarsfull person att inte företa handlingen. Det kan även röra sig om underlåtenhet att vidta skyddsåtgärder. En underlåtenhet är culpös om företagandet av den underlåtna handlingen skulle begränsat risken för att den oönskade följden skulle uppkomma.⁸⁹

---

⁸⁵ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, s. 25.

⁸⁶ Aa, s. 30f.

⁸⁷ Aa, s. 30.

⁸⁸ Aa, s. 22.

⁸⁹ Aa, s. 34. Se mer om underlåtenhet i kap. 5.2.

Gärningsculpan skiljer sig från den personliga culpan på så sätt att gärningsculpan är ett rättsstridighetsrekvisit medan den personliga culpan är ett skuldrekvisit.⁹⁰ Vid bedömning av om gärningsculpa föreligger har gärningsmannens avsikter ingen relevans. Det handlar då inte om ifall *gärningsmannen* har varit oaktsam utan om *gärningen* har varit oaktsam.⁹¹ För att skilja de två begreppen åt kan följande regel användas: Om ett aktsamt handlande skulle leda till att skadan inte inträffar handlar det om gärningsculpa. Om det aktsamma handlandet istället skulle leda till insikt om ett händelseförlopp handlar det om personlig culpa.⁹² En sak som bidrar till att det kan verka svårt att skilja mellan gärningsculpa och personlig culpa är att det normalt finns kausala relationer mellan de två. I många fall är den personliga culpan orsak till gärningsculpan, d.v.s. att gärningsmannen inte längre har kontroll över händelseförloppet. Men Jareborg anser att det är viktigt att skilja mellan de två typerna av culpa. Han menar att vid uppsåtsbrott är det uppenbart att det direkta uppsåtet är orsak till den otillåtna gärningen eftersom gärningsmannen då har avsikt att begå gärningen och gärningsculpan följer av denna. Därav följer dock inte att man kan eller bör skilja mellan rekvisit för personlig ansvar och objektiva rekvisit. Det är dock skillnad mellan uppsåt och oaktsamhet. Vid oaktsamhet presumeras att gärningsmannen avstår från gärningen om han inser följderna. Då skulle man aldrig behöva prata om gärningsculpa. Men det kan finnas tillfällen då det här resonemanget inte leder till resultatet att gärningen inte skulle ha begåtts om gärningsmannen haft insikt. Jareborg tar som exempel att A skall mörda B i B:s hem. P.g.a. bristande uppmärksamhet (personlig culpa) råkar han köra på B i en vägkorsning. Hade han sett att B befann sig i korsningen skulle han ha kört på B ändå.⁹³

En svår avvägning som domstolarna måste göra är att bedöma vad som konstituerar goda skäl att avstå från att utföra en viss handling. Vad skall folk tillåtas att göra? Resultatet påverkas av olika tidsperioder, olika kulturer o.s.v.⁹⁴

5.1.2 Brottets subjektiva sida – Skuldbegreppet

Jareborgs två återstående nivåer behandlar personligt ansvar, d.v.s. det subjektiva rekvisitet. Det består av det allmänna skuldrekvisitet samt att gärningen inte är helt ursäktad.⁹⁵ Det är endast det allmänna skuldrekvisitet som kommer att behandlas här.

---

⁹⁰ Skuldrekvisiten behandlas i kap. 5.1.2.

⁹¹ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, 37f.

⁹² Aa, s. 36.

⁹³ Aa, s. 217.

⁹⁴ Aa, s. 44.

⁹⁵ Aa, s. 25.

Det allmänna skuldrekvisitet utgörs av uppsåt och oaktsamhet. Dessa har inte definierats i lag. Uppsåt innebär att gärningsmannen förstår att han gör något visst. Han behöver däremot inte förstå att det han gör är otillåtet. Oaktsamhet innebär att gärningsmannen *borde* förstå att han gör något visst.⁹⁶

Oaktsamheten kan vara antingen medveten eller omedveten. Den omedvetna oaktsamheten utmärks av att gärningsmannen hade skäligen anledning att misstänka att en gärning kommer till stånd. Det handlar egentligen bara om tanklöshet där gärningsmannen låter bli att bruka sitt förstånd. Normalfallet av omedveten oaktsamhet består i ett oaktsamt orsakande genom underlåtenhet. Underlåtenheten skall ha orsakat okunnigheten. Den omedvetna oaktsamhetsbedömningen sker i två led. Det första ledet innebär att gärningsmannen kommer till relevant tro eller misstanke. Ofta krävs enbart att gärningsmannen tänker till. Gärningsmannens personliga förmåga skall alltid beaktas. Kanske råkade han i panik och förlorade förmågan att tänka efter. Det andra ledet av oaktsamhetsbedömningen går ut på att motivera att gärningsmannen borde agerat på annat sätt. Kraven ställs olika i olika sammanhang och för personer i olika roller. Hänsyn skall tas till gärningsmannens speciella svagheter. Då gärningsmannen har klart för sig att en viss följd kan inträffa är oaktsamheten istället medveten.⁹⁷

Det finns tre former av uppsåt. Vid det *direkta uppsåtet* är effekten eftersträvad, men det förutsätts inte att gärningsmannen, före han begår brottet, har format en avsikt att göra något. Ett exempel som Jareborg tar upp är att det föreligger direkt uppsåt såväl då gärningsmannen dödar en person för att ta personens pengar som då personen dödas för att gärningsmannen är arg på denne. *Indirekt uppsåt* innebär att gärningsmannen ser effekten som kommer att inträffa som en följd av gärningen. Effekten är inte ett syfte med gärningen, men gärningsmannen ignorerar det faktum att följden kommer att inträffa. Vid *eventuellt uppsåt* krävs att gärningsmannen förstår att resultatet kan inträffa som en följd av gärningen och att det vid ett hypotetiskt prov kan hållas för visst att gärningsmannen skulle företagit gärningen, även om han hade varit säker på att följden skulle inträffa.⁹⁸

Medveten oaktsamhet skiljer sig från eventuellt uppsåt genom att frågan på det hypotetiska provet besvaras med nej.⁹⁹

5.1.3 Täckningsprincipen

Enligt den s.k. täckningsprincipen krävs att huvudsaklig kongruens råder mellan brottets subjektiva sida och den objektiva. I vissa fall är det

---

⁹⁶ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, s. 24.

⁹⁷ Aa, s. 37 och s. 213f.

⁹⁸ Aa, s. 202f.

⁹⁹ Aa, s. 211.

tillräckligt att den subjektiva sidan utgörs av oaktsamhet, medan det i andra fall krävs uppsåt. Undantagsvis förekommer s.k. rent objektiva förutsättningar där täckning inte krävs.¹⁰⁰

Det är givet att man inte kan kräva fullständig kongruens mellan gärningsmannens verklighetsbild och den verklighetsbild som styrks i rättegången. Hur stor skillnaden kan vara för att kravet på täckning skall anses vara uppfyllt är omtvistat.¹⁰¹

Täckningsprincipen är central i svensk straffrätt och utgör grunden för den problematik som uppstår då ett förslag om straff för juridiska personer skall införas.

5.1.3.1 Strikt (eller objektivt) ansvar

Teoretiskt kan tänkas att varken uppsåt eller oaktsamhet krävs vid bedömningen av om ansvar föreligger, men sådant strikt ansvar torde vara utan nämnvärd betydelse i svensk rätt.¹⁰² Det finns dock några få bestämmelser om strikt ansvar i den svenska lagstiftningen; mest förekommer de i bagatellförseelser och sådana kommer sällan under domstols prövning.¹⁰³

Strikt ansvar strider mot konformitetsprincipen.¹⁰⁴ Med denna menas att en person inte anses ansvarig för ett brott om han inte *kunde* rätta sig efter lagen.¹⁰⁵

Var gränserna för att tillåta en reglering som bygger på ett objektivt ansvar egentligen går råder det oenighet om. Inte bara i Sverige, utan även i de nordiska länderna, förekommer straffbestämmelser där det inte krävs uppsåt eller oaktsamhet.¹⁰⁶

5.1.3.2 Vikarierande ansvar

Vikarierande ansvar innebär att någon döms för en gärning som någon annan har förövat. Det finns tre huvudtyper av vikarierande ansvar. För det första finns husbondeansvaret som nämndes redan i kap. 2.2, d.v.s. husbonden åläggs ansvar för förseelser som förövas av hans husfolk eller anställda. Numera finns det endast en straffbestämmelse av denna typ: KF 1956:413 om klassificering av kött § 15. För det andra finns vårdnadsansvaret. Vårdnadshavare åläggs då ansvar för förseelser som förövas av den som står under hans vårdnad. För det tredje finns det

---

¹⁰⁰ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, s. 24. Se även kap. 5.1.3.1.

¹⁰¹ Aa, s. 232.

¹⁰² Aa, s. 24.

¹⁰³ Aa, s. 229.

¹⁰⁴ Aa, s. 229.

¹⁰⁵ Aa, s. 194.

¹⁰⁶ Toftegaard Nielsen m.fl., s. 23. Se mer om objektivt ansvar i kap. 6.1.

accessoriska företagaransvaret (se även här kap. 2.2). Då åläggs företagare ansvar för förseelser som förövas av hans anställda.¹⁰⁷

För det accessoriska ansvaret finns tre former av subjektiva rekvisit. Det första innebär att den underordnade handlat med företagarens vetskap och vilja. Företagaren har då känt till att överträdelsen skulle komma att begås. Rekvisitet kan sägas motsvara uppsåt. Enligt den andra typen av rekvisit bär företagaren ansvaret för förseelsen om han inte gör sannolikt att den skett utan hans vilja och vetskap. Den tredje formen innebär att företagaren är ansvarig om han har haft eller borde ha haft vetskap om gärningen.¹⁰⁸

Vikarierande ansvar strider mot legalitetsprincipen. Ingen skall dömas till straff för ett brott som någon annan begått.¹⁰⁹ De fall där vikarierande ansvar ändå förekommer får uppfattas som kriminalisering av att underlåta att förhindra att någon annan förövar ett brott; gärningsmannen kan åtminstone av oaktsamhet ha brustit i utövningen av en tillsynsplikt.¹¹⁰

5.2 Särskilt om underlåtenhetsbrott

5.2.1 Brottstyper och konkreta brott

Brotten delas upp i brottstyper och konkreta brott. Brottstyperna utgörs av kommissivdelikt och omissivdelikt. Omissivdelikt innebär att det konkreta brottet måste bestå i en underlåtenhet att göra något. Kommissivdelikt kan beskrivas som den brottstyp som inte är omissivdelikt. De konkreta brotten är överträdelser av brottstyper. Dessa utgörs av handlingsbrott, oäkta underlåtenhetsbrott samt äkta underlåtenhetsbrott. Med handlingsbrott menas överträdelse av kommissivdelikt genom handling. Oäkta underlåtenhetsbrott innebär överträdelse av kommissivdelikt genom underlåtenhet och äkta underlåtenhetsbrott innebär överträdelse av omissivdelikt genom underlåtenhet.¹¹¹

5.2.2 Äkta och oäkta underlåtenhetsbrott

Underlåtenhetsbrott är knutna till ett påbud, inte ett förbud. Ett påbud, som överträds vid underlåtenhetsbrott, ställer i princip högre krav på en person än vad ett förbud gör. Genom ett påbud avskärs alla handlingsalternativ utom ett, medan det vid förbud enbart avskärs ett handlingsalternativ av

---

¹⁰⁷ Asp, s. 66.

¹⁰⁸ Industriförbundet, Straffansvar inom företag, s. 19f.

¹⁰⁹ Se mer om legalitetsprincipen i kap. 7.

¹¹⁰ Asp, s. 66.

¹¹¹ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, s. 27.

många.¹¹² Underlåtenhet är inte alltid detsamma som passivitet. En badvakt som kastar en frälsarkrans i vattnet till någon i nöd istället för att själv hoppa i kan dömas för ett underlåtenhetsbrott.¹¹³

Huruvida ett straffbud omfattar underlåtenhet kan uttryckligen framgå av brottsbeskrivningen, men det finns tillfällen då det inte framgår. Ibland omfattar straffbuden underlåtenhet trots att ordalagen tycks kräva handling (oäkta underlåtenhetsbrott). Då krävs en tolkning av bestämmelsen. Förskingring och olovligt förfogande är exempel på handlingsbrott som omfattar underlåtenhet.¹¹⁴

De flesta kommissivdelikt kan överträdas genom underlåtenhet. Då en person underlåter att göra något som kan ses som fysiskt orsakande till en viss följd måste kretsen av tänkbara gärningsmän begränsas eftersom t.ex. varje person som solar och badar på en strand inte kan fällas till ansvar om en underlåtenhet är orsak till att någon har drunknat. Straffrättsligt ansvar vid oäkta underlåtenhetsbrott anses istället komma ifråga endast om det finns särskild anledning att ingripa. De tillfällen som en skyldighet att ingripa föreligger finns inte stadgat i lagrummen utan gärningsmannen måste istället befinna sig i s.k. garantställning.¹¹⁵

Vid underlåtenhetsbrott tillkommer en förutsättning som inte har motsvarighet när fråga är om ansvar för handling. Den underlåtna handlingen måste vara möjlig att utföra. Om det finns någon rimlig åtgärd som gärningsmannen hade kunnat vidta innebär detta att han hade möjlighet att visa aktsamhet. Han behöver dock inte anstränga sig till gränsen för det möjliga då detta skulle vara alltför strängt. Var gränsen går är en bedömningsfråga. Undantagsvis kan gärningsmannen klandras för att han inte på ett tidigare stadium förhindrade att han saknade gärningskontroll. För handlingsbrott finns möjlighet att frias från ansvar i motsvarande fall eftersom handlingen i sig utgör bevis för att handlingen är möjlig att utföra.¹¹⁶

De objektiva rekvisiten måste även vid ett underlåtenhetsbrott täckas av subjektiva brottsrekvisit. Vid oäkta underlåtenhetsbrott skall enligt Jareborg gärningsmannen ha uppsåt i förhållande till ett faktiskt eller rättsligt läge, vilket innebär att gärningsmannen, om han har en garantställning, inte kan dömas för t.ex. uppsåtligt djurplågeri om han inte kände till att han äger ett visst djur.¹¹⁷ Även äkta underlåtenhetsbrott förutsätter subjektiv täckning. Vid förskingring krävs exempelvis att gärningsmannen uppsåtligen "åsidosätter vad han har att iakttaga för att kunna fullgöra sin skyldighet"

---

¹¹² Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 118.

¹¹³ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, s. 46.

¹¹⁴ Strahl, s. 291.

¹¹⁵ Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 120f. Se mer om garantläran i kap. 5.2.3.

¹¹⁶ Strahl, s. 292.

¹¹⁷ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, s. 244f och Strahl, s. 333.

(1§ 10 kap. BrB). Rimligtvis måste krävas att han förstår att han är skyldig att se till att huvudmannen inte utsätts för en förlustrisk.¹¹⁸

Många fall av underlåtenhet består i att någon har underlåtit att vidta skyddsåtgärder innan eller samtidigt som den kontrollerade handlingen. I dagens samhälle förekommer det ofta att risker följer med vardagliga handlingar. Dessa handlingar är tillåtna, men då måste alla rimliga skyddsåtgärder vidtas innan. Farliga situationer kan exempelvis uppkomma i samband med biltrafik, läkarvård eller sportutövning. Om en skyddsåtgärd borde ha vidtagits först efter den kontrollerade handlingen kan man knappast säga att försummelsen gör den föregående handlingen till ett otillåtet risktagande utan då får man prova om den efterföljande underlåtenheten utgör ett underlåtenhetsbrott.¹¹⁹

5.2.3 Garantläran

Garantlärans funktion är att begränsa kretsen av gärningsmän då en gärning förövas genom underlåtenhet.¹²⁰ Att den underlåtande intar garantställning kan sägas vara ett oskrivet brottsrequisit som gör de oäkta underlåtenhetsbrotten till brott med specialsubjekt, garantläran är behöver alltså inte vara reglerad i lag.¹²¹ Ett exempel på där garantläran är tillämplig för näringsverksamheter är arbetsmiljölagstiftningen.¹²²

Jareborg anser att garantläran är outvecklad och dåligt genomarbetad och det är därför osäkert vad som är att betrakta som brott. Generellt kan sägas att ansvar för orsakande genom underlåtenhet bara kommer ifråga, när underlåtenheten är lika straffvärd som en handling.¹²³

De personer som befinner sig i garantställning kan delas in i två grupper, övervakningsgaranter och skyddsgaranter.¹²⁴ Då det gäller övervakningsgaranter är det oklart om denna typ av garantställning är accepterad i svensk rätt och hur långt den i så fall sträcker sig. Det finns nämligen en paragraf i Brottsbalken som reglerar underlåtenhet att hindra brott (23 kap. 6 § st. 2).¹²⁵ Paragrafen reglerar dock inte uttömmande övervakningsgarantens ansvar för annans handlande. Exempelvis kan den inte användas då ett brott inte har begåtts; ett barn som begår brott kanske inte förstår att ett brott begåtts och då föreligger det inget personligt ansvar – d.v.s. skuldrequisitet är inte uppfyllt.¹²⁶ Övervakningsskyldigheten kan, men behöver inte finnas i

---

¹¹⁸ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, s. 245.

¹¹⁹ Aa, s.47ff.

¹²⁰ Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 122f.

¹²¹ Strahl, s. 320.

¹²² SOU 1997:127 Del A, s. 102.

¹²³ Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 124f.

¹²⁴ Aa, s. 125.

¹²⁵ Aa, s. 128.

¹²⁶ Aa, s. 128.

lag eller myndighets beslut. Den som exempelvis har skyldighet att se till så att en anordning är i bra skick kan bli skyldig att avhjälpa en brist eller åtminstone varna för risker. Därför kan det vara brottsligt att underlåta att sanda en trottoar.¹²⁷

Medan övervakningsgaranten är skyldig att avvärja faror med ett visst ursprung, är skyddsgaranten i princip skyldig att avvärja alla faror som hotar någon eller något. Skyldigheten kan vara begränsad till att avse vissa typer av faror eller vissa typer av situationer.¹²⁸ Skyddsgarantställning kan ha sitt ursprung i en nära levnadsgemenskap, frivilligt åtagande samt annan särskild yrkesskicklighet. Det avgörande vid det frivilliga åtagandet är att vederbörande faktiskt har intagit en skyddsställning och då krävs inget giltigt avtal. Jareborg anger som exempel att en erfaren alpinist tar med personer på en bergstur eller att en läkare åtar sig att behandla en patient. Annan särskild yrkesskicklighet kan vara en följd av tjänsteplikt eller offentlig ställning.¹²⁹ En skyldighet för skyddsgaranten att ingripa gäller inte i situationer där skyddsobjektet är en vuxen och psykiskt normal person, som själv medvetet utsätter sig för fara.¹³⁰

---

¹²⁷ Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 130f.

¹²⁸ Aa, s. 131.

¹²⁹ Aa, s. 132.

¹³⁰ Aa, s. 133.

6 Juridiska personer som rätts- subjekt

6.1 Ett traditionellt eller objektivt straffansvar för juridiska personer?

Främst torde det vara vid näringsreglerande lagstiftning som straffansvar för juridiska personer kan vara motiverat. De flesta överträdelser av näringsreglerande lagstiftning är oaktsamma underlåtenheter (till skillnad från traditionell brottslighet där det vanligen rör sig om uppsåtliga handlingsbrott). Många av straffbestämmelserna är omissivdelikt (underlåtenhetsbrott) som överträds genom underlåtenhet, men kommissivdelikt (handlingsbrott) som överträds genom underlåtenhet förekommer tämligen ofta. Det finns en väsentlig skillnad mellan brott som begås genom underlåtenhet och brott som begås genom handling. Då ett brott begås genom handling är det mest naturligt att först konstatera att de objektiva rekvisiten är uppfyllda och sedan finna en person som kan klandras för gärningen. Vid underlåtenhetsbrott är det däremot enklast att först finna en person att klandra för att därefter avgöra om personen hade kunnat göra något för att förhindra effekten. Bedömningen av den subjektiva sidan kan vid underlåtenhetsbrott därför sägas föregå bedömningen av den objektiva sidan.¹³¹ Nedan skall fokuseras på juridiska personers ansvar, men först något om det individuella företagaransvaret.

Som de näringsrättsliga reglerna ser ut idag, med möjlighet att straffa en företagare eller styrelseledamot, står brottets objektiva sida i centrum på ett sätt som inte överensstämmer med kraven på att det subjektiva rekvisitet skall vara uppfyllt. Har en överträdelse begåtts kan en befrielse från ansvar sällan motiveras p.g.a. subjektiva faktorer. Den som försätter sig i en situation som medför ett visst ansvar bör själv se till att reglerna inte överträds. Uppdelningen mellan brottets objektiva och subjektiva sida är således anpassad till den traditionella brottsligheten. Vid oaktsamma underlåtenhetsbrott fungerar uppdelningen sämre. Victor anser att företagaransvaret avviker från det straffbegrepp vi har idag. Orsak, skuld och klander har inte samma betydelse. Eftersom det personliga ansvaret får mindre betydelse ligger tillämpning av ett objektivt ansvar nära.¹³² Problemet att ansvar för oaktsamma underlåtenheter inte är anpassad till den traditionella brottsligheten torde föreligga även då straffansvar för juridiska personer blir aktuellt.

---

¹³¹ Victor, s. 374.

¹³² Aa, s. 375.

Principiellt finns två vägar att gå om man vill fastställa straffansvar hos ett företag. En möjlighet är att de objektiva och de subjektiva rekvisiten i en brottsbeskrivning uppfylls hos en fysisk person. En annan möjlighet är att företaget får bära ett objektivt ansvar för överträdelse i verksamheten. Det är då tillräckligt om de objektiva rekvisiten i brottsbeskrivningen är uppfyllda.¹³³ Denna metod kan utvecklas ännu längre genom att söka skulden direkt hos företaget (organisationsskuld). Grunden för klandret är då att företaget inte är tillräckligt väl organiserat. Organisationsskuld förespråkas i såväl tysk som anglosaxisk doktrin.¹³⁴ Det är då en underlåtenhet som ligger till grund för skulden, men den straffbara handlingen eller underlåtenheten företas av en fysisk person. Att det "egentliga brottet" begås utan skuld hos den juridiska personen saknar betydelse eftersom brottet föregåtts av en gärning som kan tillräknas företaget.¹³⁵ En konsekvens av detta blir att företaget endast kan bestraffas en gång för samma brist i organisationen. Organisationsskulden innehåller även brister p.g.a. att det är svårt att förklara hur uppsåt och oaktsamhet skall kunna kopplas till företaget. Egentligen flyttas bara frågan till en högre nivå i organisationen; istället för att fråga hur den egentliga överträdelsen skall kunna tillräknas företaget, måste man istället fråga hur detta tillräknande skall ske beträffande den bristande organisationen. Uppsåt och oaktsamhet måste ändå tillskrivas fysiska personer på ett eller annat sätt.¹³⁶

De alternativ som finns i realiteten är således antingen ett objektivt ansvar för den juridiska personen eller att den juridiska personen döms för ett brott vars subjektiva rekvisit uppfylls hos en fysisk person. Den Nordiska straffrättskommittén, som utrett straffansvar för juridiska personer, tar inte ställning till vilket alternativ som är bäst, men anser inte att ett objektivt ansvar för juridiska personer skulle komma i konflikt med grundläggande principer på straffrättens område.¹³⁷

Är ett objektivt ansvar förenligt med Europakonventionens bestämmelser? Vissa rättsliga problem kan uppstå då Europakonventionen tillämpas på kollektiva enheter. Den är ju avsedd att skydda mänskliga rättigheter, men om man tar hänsyn till att juridiska personer utgör en viktig del i dagens samhälle kan man inte ignorera mänskliga rättigheters betydelse för juridiska personer, anser Asp. I praxis har framkommit att vissa av konventionens rättigheter är tillämpliga också i förhållande till företag, medan andra är förbehållna människor. Avgörande är om rättigheten i praktiken är möjlig att applicera på juridiska personer. Bland artiklarna som är tillämpliga på företag finns art. 6 (rätt till rättegång m.m.), art. 10 (rätt till yttrandefrihet) samt art. 1 i första tilläggsprotokollet (skydd av egendom).

---

¹³³ NU 1986:2, s. 46.

¹³⁴ Asp, s. 220.

¹³⁵ Aa, s. 222.

¹³⁶ Aa, s. 222f.

¹³⁷ NU 1986:2, s. 36f.

Mycket talar för att även art. 7 (legalitetsprincipen) hör till denna kategori.¹³⁸

Det har i Europadomstolen konstaterats att det inte går att ha ett absolut förbud att använda strikt ansvar. Bl.a. i målet *Salabiaku*¹³⁹ sägs att ett rent objektivet rekvisit kompletterat med exculpationsmöjlighet med omvänd bevisbörda – vilket kan ses som ett sätt att närma sig acceptans av ett objektivet ansvar – inte strider mot Europakonventionen om det finns en reell möjlighet att bryta presumtionen och företeelsen används inom rimliga gränser. Ett strikt ansvar är alltså tillåtet under vissa förutsättningar.¹⁴⁰

Att straffansvar för juridiska personer skulle innebära ett godkännande av objektivet straffansvar och är ett viktigt argument för dem som förespråkar att straffansvar för juridiska personer är fel.¹⁴¹ Victor förespråkar införande av straff för juridiska personer. Han skriver att det är lätt att förledas att tro att straff för juridiska personer skulle vara någon form av strikt ansvar. Så är inte fallet, anser han. Det krävs visserligen ingen subjektiv täckning hos den juridiska personen som sådan. Däremot krävs en objektiv aktsamhetsbedömning på samma sätt som annars vid straffansvar. Många gånger är de objektiva aktsamhetskraven långt viktigare i näringslagstiftningen. Den objektiva aktsamhetsbedömningen sker främst i förhållande till verksamheten och inte till de enskilda personer som deltar i denna.¹⁴² Jag förutsätter att Victor med objektiv aktsamhetsbedömning avser den aktsamhetsbedömning som görs vid bedömningen av om det objektiva brottsrekvisitet är uppfyllt. Jag håller dock inte med honom om att aktsamhetsbedömningen vid uppfyllande av det objektiva rekvisitet kan "smitta av sig" till det subjektiva rekvisitet. Detta är två bedömningar som måste göras var för sig.¹⁴³ Visserligen tas det, vid bedömningen av om det objektiva rekvisitet föreligger, hänsyn till om gärningen kan betraktas som aktsam, men bedömningen hör till brottets objektiva sida. Därför anser jag att bestraffning av företag på objektiva grunder innebär strikt ansvar.¹⁴⁴

Träskman menar att ett objektivet ansvar i princip kan vara av olika grad. Det kan vara helt objektivet vilket betyder att det är tillräckligt att det någonstans i företagets verksamhet inträffat något som konstituerar det objektiva rekvisitet för visst brott. Objektivet ansvar kan också konstrueras så att det frikopplas från exempelvis ledningens skuld, men inte från de underordnades skuld. Det är då tillräckligt att arbetstagaren handlat med oaktsamhet eller uppsåt för att fälla den juridiska personen för ett brott. Ledningen skulle då inte heller kunna bevisa att den inte handlat med uppsåt eller

---

¹³⁸ Asp, s. 337f.

¹³⁹ *Salabiaku v. France*, ECHR, Ser A, No 141-A, 1988 s. 15ff.

¹⁴⁰ Asp, s. 179f.

¹⁴¹ Victor, s. 376.

¹⁴² Aa, s. 378.

¹⁴³ Vad Victor menar med objektiv aktsamhetsbedömning framgår inte av artikeln.

¹⁴⁴ Se kap. 5.1.3.1 angående strikt ansvar. Se även Jareborgs uppdelning av det objektiva och subjektiva brottsrekvisitet i kap. 5.1.

oaktsamhet. Träskman ser även att ett ansvar som grundar sig på en *presumerad skuld* kan vara ett möjligt alternativ då det talas om bestraffning av juridiska personer. Detta innebär att en juridisk person kan dömas till straff då det inträffat en effekt som konstituerar det objektiva rekvisitet för ett brott. Det skall även finnas skäl att anta att någon i den juridiska personen har förfarit klandervärt. Den juridiska personen skall dock undgå ansvar om den kan bevisa att den inte handlat klandervärt.¹⁴⁵

I de flesta länder som infört straffansvar för juridiska personer krävs, förutom objektiv täckning av brottsrekvisitet, även subjektiv täckning hos den faktiske gärningsmannen. I t.ex. Frankrike måste brottet begås av en fysisk person. Gärningar som inte begås av organ eller representanter kan inte medföra straff för juridiska personer.¹⁴⁶ Detsamma gäller i Finland.¹⁴⁷ I Tyskland finns inte straffansvar för juridiska personer, däremot kan juridiska personer ådömas ett administrativt ansvar som hänförs till förvaltningsrätten. Administrativt ansvar kan inte ådömas om inte en fysisk person har begått brottet.¹⁴⁸

Det traditionella straffrättsliga ansvaret innebär att en juridisk person bestraffas endast då det går att bevisa att det inom verksamheten inträffat en handling som är objektivt lagstridig och att detta beror på klandervärt förfarande.¹⁴⁹ I Företagsbottsutredningens förslag har ett blandat system, med inslag av både objektivt ansvar och traditionellt ansvar, valts. I fråga om oaktsamhetsbrott härleds ansvaret från en s.k. *presumerad skuld*, där det är inte nödvändigt att finna någon identifierad gärningsman. Uppsåtliga brott måste dock härledas till ett traditionellt straffrättsligt ansvar då gärningsmannen som uppfyller skuldrekvisitet måste vara identifierad.¹⁵⁰

Brottets objektiva sida torde sällan eller aldrig utgöra något problem då det skall avgöras huruvida en juridisk person kan dömas för ett brott. Detta är naturligt eftersom det vid det objektiva rekvisitet fokuseras på gärningen och inte på gärningsmannen – då en gärning konstateras vara begången är det objektiva rekvisitet i princip uppfyllt. Ett företag kan således enligt gällande bestämmelser uppfylla kraven på objektivt ansvar. Däremot uppstår problem då det objektiva rekvisitet skall täckas av ett subjektivt rekvisit. Gärningsmannen måste då ha uppsåt eller vara oaktsam, men juridiska personer kan inte ha skuld. Kravet på fysiska personers skuld är därför svårt att kringgå.

Svensk straffrätt bygger på att brottsrekvisiten skall vara både subjektivt och objektivt uppfyllda. Om man försöker frångå detta genom att utesluta det subjektiva rekvisitet finns det karakteristiska hos straffet inte längre kvar.

---

¹⁴⁵ Träskman, *Straffrättsligt ansvar i samfund de lege ferenda*, s. 265.

¹⁴⁶ SOU 1997:127 Del A, s. 194.

¹⁴⁷ Aa, s. 188.

¹⁴⁸ Aa, s.189.

¹⁴⁹ Aa, s. 266.

¹⁵⁰ Aa, s. 266.

Därför anser jag att juridiska personer inte skall dömas till straffrättsligt ansvar på objektiva grunder.

6.2 Konsekvenser av ett traditionellt ansvar för juridiska personer

En fördel med att juridiska personer kan bli objektivt ansvariga för brott är att straff kan aktualiseras vid anonyma¹⁵¹ och kumulativa fel.¹⁵² I flera länder, t.ex. Danmark, Finland och Norge, kan juridiska personer bestraffas för kumulativa fel. I Norge är det tillräckligt att samtliga objektiva rekvisit är uppfyllda för att döma ett företag till straff. Där krävs det inte att de objektiva rekvisiten är subjektivt täckta eftersom straffansvar för juridiska personer kan dömas ut även om ingen kan göras personligt ansvarig för brottet.¹⁵³ Även anonyma fel kan bestraffas i en norsk juridisk person.¹⁵⁴ Det är dock bara fysiska personer som kan vidta rättsstridiga gärningar och det måste finnas en anknytning mellan gärningspersonen och företaget.¹⁵⁵

Att döma ut straff för kumulerade fel i Sverige är inte möjligt eftersom brottet måste ha subjektiv täckning. Små förseelser som var för sig inte uppfyller kraven på brottets objektiva rekvisit hos varje fysisk person kan därför inte bedömas vara brott. I Norge kan, som nämnts, endast fysiska personer vidta rättsstridiga handlingar, men företaget kan ändå dömas för kumulerade fel. Skillnaden mellan norsk rätt och Företagsbotsutredningens förslag ligger i att i Norge tar den juridiska personen ansvar för ett flertal förseelser som tillsammans uppfyller det objektiva brottsrekvisitet medan varje förseelse *var för sig* måste vara både objektivt och subjektivt uppfyllt i Sverige. Företagsbotsutredningen kommer fram till att det hade underlättat om juridiska personer kunde anses begå brott vid kumulerade fel. Problemet kan dock lösas eftersom det ofta föreligger brister i verksamhetens organisation då många fel begås i en juridisk person. Vid dessa tillfällen kan istället ledningen hållas ansvarig med stöd av företagansvaret. Jag anser dock, precis som i norsk rätt, att det inte är nödvändigt att juridiska personer skall uppfylla såväl brottets subjektiva som objektiva rekvisit för att straffas för kumulativa fel, däremot är det nödvändigt att juridiska personer skall kunna bli objektivt ansvariga. Som jag kom fram till i föregående avsnitt är det dock inte lämpligt att fälla juridiska personer till objektivt ansvar för ett brott.

En sak värd att notera är att såväl utredningen i Ds 2001:69 som Företagsbotsutredningen anser att vid uppsåtliga brott krävs en identifierad person som uppfyller det subjektiva rekvisitet, medan det vid oaktsamhets

---

¹⁵¹ Med anonyma fel menas att det inte finns möjlighet att peka ut någon gärningsman.

¹⁵² Träskman, Straffrättsligt ansvar i samfund de lege ferenda, s. 261.

¹⁵³ SOU 1997:127 Del A, s. 186.

¹⁵⁴ Matningsdal, s. 100.

¹⁵⁵ Toftegaard Nielsen m.fl., s. 4ff.

brott är tillräckligt att *gärningen* är oaktsam. Så länge brottet har skett i verksamheten är det således accepterat att döma en juridisk person till objektivet ansvar. Härifrån är ju steget inte långt till att döma en juridisk person för kumulativa fel.

En möjlig konsekvens av att införa straffansvar för juridiska personer är en risk att två subjekt straffas för samma brott. I Finland finns det inget som hindrar att en fysisk och en juridisk person straffas för samma gärning. Några bestämmelser om prioritetsordning finns inte.¹⁵⁶ Detsamma gäller i Frankrike.¹⁵⁷ Den Nordiska straffrättskommittén har uttalat att det individuella ansvaret inte behöver skjutas i bakgrunden då straffansvar för juridiska personer införs. Tanken är inte att företagsstraffet skall befria gärningsmannen från ansvar. Detta hindrar inte att sanktionen endast drabbar företaget då det är svårt att identifiera gärningsmannen.¹⁵⁸

Då en person driver rörelse i annan form än en juridisk person uppstår risk för dubbelbestraffning av samma fysiska person. Formellt är det ju skilda personer som straffas då både innehavaren och företaget drabbas. I Norge har detta problem uppmärksamrats. Dubbelbestraffning utesluts inte, men i den norska propositionen¹⁵⁹ manas till försiktighet på denna punkt. Dubbelbestraffning skulle även strida mot Europakonventionens 7:e tilläggsprotokoll art. 4(1). I artikeln stadgas att ingen skall dömas två gånger för samma brott i en och samma stat. Enligt de nuvarande svenska bestämmelserna med alternativt företagsbot och individuellt ansvar kommer det individuella ansvaret i första hand. Företagsboten kan jämkas om sanktionen skulle vara uppenbart oskäligt. Enligt Företagsbottsutredningens förslag kommer ansvar för den juridiska personen i första hand. Den fysiska personens straffansvar kan vara möjligt att undvika genom åtalsunderlåtelse. Därmed torde Europakonventionens krav på förbud mot dubbelbestraffning i praktiken vara uppfyllt.¹⁶⁰

6.3 Straff eller särskild rättsverkan av brott?

Då straffrätten utformades i Sverige hade juridiska personer ingen plats i samhällslivet. Idag drivs nästan all verksamhet i form av juridiska personer och dessa får därmed allt större betydelse. Sverige har en mycket omfattande näringsrättslig lagstiftning och detta regelsystem kräver någon form av sanktionsmekanism.¹⁶¹ Victor anser att själva grundtanken med juridiska personer ligger i att vi accepterar att dessa kan sägas företa rättshandlingar

---

¹⁵⁶ SOU 1997:127 Del A, s. 188. Se även Träskman, Finsk krönika, s. 125.

¹⁵⁷ Aa, s. 194.

¹⁵⁸ NU 1986:2, s. 35.

¹⁵⁹ Lov av den 20 juli 1991 nr. 66, Ot.prop. nr 27 1990-91, s. 27.

¹⁶⁰ SOU 1997:127 Del A, s. 330f.

¹⁶¹ Victor, s. 372.

och vara bärare av rättigheter och skyldigheter. Ett vanligt språkbruk är att företag kan bygga, tillverka, diskutera, köpa, sälja o.s.v. Det uppfattas inte heller som underligt att juridiska personer kan vara skyldiga att betala skadestånd eller få sin egendom förverkad. Victor anser därför att straffansvar för juridiska personer inte borde vara något främmande i svensk rätt.¹⁶²

Eftersom juridiska personer inte kan föröva brott läggs idag det straffrättsliga ansvaret på fysiska personer. Kravet på uppsåt eller oaktsamhet uppfylls genom att företagaren underlåter att kontrollera att verksamheten bedrivs på ett lagligt sätt. Istället för straff kan juridiska personer drabbas av de sanktioner som faller in under särskild rättsverkan. Problemet med att ha straff för individer istället för företag är att individuellt straffansvar ofta inte är ett tillräckligt styrmedel. Påföljden kan i allmänhet inte relateras till brottslighetens och verksamhetens omfattning utan att detta skulle framstå som oproportionerligt för den enskilde individen. Det är dessutom ofta svårt att reda ut de interna ansvarsförhållandena. Det kan t.o.m. vara så att ansvaret vilar på flera personer.¹⁶³

Redan i förarbetena till företagsbotens utformande diskuterades huruvida företagsboten skulle betecknas som straff eller som särskild rättsverkan av brott. Utredningen ansåg att om företagsboten skulle betecknas som straff så skulle man vara tvungen att ändra brottsbegreppet eller så krävdes ett nytt straffsubjekt. Mitt syfte är här att reda ut huruvida de svenska straffbestämmelserna är utformade så att de kan tillämpas på juridiska personer. Skulle benämningen särskild rättsverkan av brott vara ett bättre alternativ?

En central fråga då det talas om ansvar för annans brott är vem som skall utlösa ansvaret. Kan vem som helst i en juridisk person begå brott och sedan låta företaget ta ansvaret för det inträffade? Detta menar varken Företagsbotsutredningen eller utredningen i Ds 2001:69. Den ansvarige skall finnas i den juridiska personens ledning. Med detta menas inte att det är just personen i företagsledningen som exempelvis skall vrida på kranen då ett utsläpp leder till miljöförorening, utan det är personen i ledningen som har ansvar för att någon *annan* inte vrider på kranen. Att någon vrider på kranen kan ha sin grund i bristande information och bristande tillsyn från företagsledningens sida, men i praktiken blir det ju vem som helst som kan utlösa straffansvar för den juridiska personen då ett brott har begåtts i verksamheten. Jag anser dock inte att detta skulle utgöra något problem. De personer som ingår i den krets som kan utlösa ansvaret för den juridiska personen arbetar i verksamheten och därför kan den juridiska personen inte ställas till ansvar för verksamhetsfrämmande brott. Den juridiska personen blir inte ansvarig för abnormhandlingar som den anställde begår.

---

¹⁶² Victor, s. 376.

¹⁶³ Aa, s. 377.

Företagsbotsutredningen menar att företagaransvaret skall finnas kvar trots att straffansvar för juridiska personer skall införas. Utredningen i Ds 2001:69 anser inte heller att företagaransvaret skall slopas. Båda utredningarna är överens om att vid allvarliga brott skall den ansvarige fysiska personen dömas istället för den juridiska personen. Min åsikt är att det inte vore möjligt att enbart ha alternativet att sanktionera juridiska personer för brott som begås i verksamheten, bl.a. för att det inte alltid finns någon juridisk person att döma då den av någon anledning upphört att existera. För att systemet inte skall bli alltför lätt att kringgå bör således även individuella personer kunna dömas för brott som begås i verksamheten.

Blir skillnaden straffrättsligt så stor om sanktionen betraktas som straff eller som särskild rättsverkan av brott? Likheterna är påfallande eftersom det i båda fallen rör sig om en sanktion bestående av böter samt en fysisk person som skall klandras för brottet. Företagsbotsutredningen anser att det är viktigt att visa att det rör sig om en repressiv sanktion som innefattar klander. Följdfrågan blir därför: Är klander så viktig? Det handlar ju ändå inte om att juridiska personer klandras eftersom enbart fysiska personer kan ha skuld. Skulle det vara möjligt att betrakta en sanktion som straff trots att klander inte föreligger? Troligen inte, eftersom ansvar för en brottslig gärning förutsätter att brottets subjektiva och objektiva sidor är uppfyllda.

Utredningen i Ds 2001:69 bygger sitt resonemang på att det skall markeras att juridiska personers ansvar är av en annan karaktär och bygger delvis på andra förutsättningar än fysiska personers ansvar, om sanktionen betecknas som något annat än straff. Detta torde vara ett ganska ihåligt argument. Det finns ju inget som hindrar att de straff som kan ådömas personer – fysiska eller juridiska – är straff av olika karaktär.

Som framkommit i kap. 6.1 anser jag att juridiska personer inte kan dömas till straffrättsligt ansvar på objektiva grunder. Att tillämpa ett objektiva ansvar är enklare vad gäller särskild rättsverkan av brott. Här föreligger inte straffrättens stränga krav. Min åsikt är att det ändå är bättre att beteckna sanktionen som straff, inte minst p.g.a. de rättssäkerhetsgarantier som omgärdar straffet.¹⁶⁴

---

¹⁶⁴ En diskussion om rättssäkerhetsgarantier finns i kap. 7.

7 Legalitet vid straffansvar för juridiska personer

7.1 Ett vikarierande ansvar

Utdömning av straff i svensk rätt förutsätter, som redogjorts för i föregående kapitel, att någon kan klandras för brottet. Införande av straff för juridiska personer skulle innebära att en fysisk person klandras för brottet, medan den juridiska personen ställs till ansvar för detta. Då någon ställs till ansvar för ett brott som någon annan begått kallas det för vikarierande ansvar. I svensk rätt är det förbjudet att straffa någon som inte har begått brott. Detta är en central regel som följer av legalitetsprincipen.

I motsats till svensk rätt är straffansvar för kollektiva enheter i England lika vedertaget som individuellt straffansvar. Juridiska personer kan i England bli straffansvariga enligt två olika metoder, nämligen genom identifikation eller vikarierande ansvar. I de fall en bestämmelse ger stöd för att ålägga ett vikarierande straffansvar kan såväl en fysisk som juridisk person få bära straffansvar i egenskap av t.ex. arbetsgivare. Det vikarierande ansvaret drabbar arbetsgivare som överlåter åt någon annan att fullgöra en skyldighet som åligger arbetsgivaren. I de fall vikarierande ansvar inte kan tillämpas är principen om identifikation tillämplig. Denna konstruktion medger att en juridisk person straffas som gärningsman eller annan medverkande för i princip vilket brott som helst. Principen om identifikation innebär att vissa befattningshavare identifieras med den juridiska personen. Den juridiska personen är straffansvarig för dessa befattningshavares gärningar såsom för eget handlande.¹⁶⁵

I det följande kommer det vikarierande ansvaret att ställas mot legalitetsprincipen.

7.2 Rättsstaten och socialstaten

Greve menar att rättstaten och socialstaten kan sägas vara två statsideologier som på många sätt står i motsats till varandra. I *rättsstaten*, som är uppbyggd på upplysningstidens samhällsfilosofi, läggs vikt vid att statsmakten skall utövas i enlighet med lagen och att förvaltningen skall ligga under domstolarnas kontroll. I rättsstaten skall medborgarna känna rättssäkerhet. Häri ingår skydd mot statsmaktens godtycke och krav på förutsägbarhet. Idén om *socialstaten*, även kallad välfärdsstaten, kan föras tillbaka till andra halvan av 1800-talet. Socialstaten strävar efter att genomföra social rättvisa i

---

¹⁶⁵ SOU 1997:127 Del A, s. 196f.

lagstiftning och i praxis, vilket betyder att sociala skillnader mellan människor skall brytas ner och att alla skall ha en god levnadsstandard. Det kan hävdas att om socialstaten skall genomföras måste man ge upp rättsstaten, eftersom rättsstaten vill bevara det som redan finns medan socialstaten strävar efter förändring.¹⁶⁶

I socialstaten finns det möjlighet att straffa en juridisk person även om någon enskild person inte kan ses som ansvarig. Man strävar efter att inskränka den starka befolkningsgruppens individuella rättigheter för att beskydda de svaga. Principen om avtalsfrihet får t.ex. inte hindra lagstiftning som skall skydda arbetsmiljön. Socialstaten kan också ge upp traditionella rättsstatsgarantier, t.ex. krav på precist formulerade straffbestämmelser och principen om oskuldspresumtion, för att fälla ekonomiska förbrytare. I socialstaten ses statsmakten som god. Medborgarna ses däremot som latenta lagbrytare. De vet inte vad som är bäst för dem själva. Straffrätten i en socialstat skall inte värna om medborgarna utan vara ett redskap för statsmakten. I rättsstaten, å andra sidan, är medborgarna själva medvetna om vad som är bra för dem och statsmaktens uppgift är att värna om dem.

Att straffa ett företag utan att en gärningsman går att identifiera kan ses som en socialstatlig tankegång. Om man värderar rättsstatsideologin högt och samtidigt ser ett behov av att kunna rikta sanktioner direkt mot företag hamnar man i ett dilemma.¹⁶⁷

Både rättsstaten och socialstaten är baserade på tanken att de bekämpar kriminalitet. Greve hävdar att på senare år har staten börjat skjuta detta ansvar ifrån sig. Staten hävdar inte längre att den kan garantera medborgarnas säkerhet. Den traditionella brottsligheten är inte som den har varit. Fortsätter utvecklingen åt det här hållet så kommer den att stå i konflikt med såväl de rättsstatliga som de socialstatliga grundprinciperna.¹⁶⁸

Den moderna straffrätten är, som tagits upp i föregående kapitel, uppbyggd utifrån ett individualistiskt synsätt. Därför är det inte möjligt att bestraffa juridiska personer. Denna ståndpunkt upprätthålls strängt i vissa länder. Det har tidigare visats att i Tyskland förekommer inte straff för juridiska personer p.g.a. de straffrättsliga grundprinciperna (vilket dock inte hindrar att man har ett system som står mycket nära ett sådant ansvar). Inte heller i Italien finns möjlighet att bestraffa juridiska personer då detta är förbjudet enligt konstitutionen.¹⁶⁹

Victor anser att straffansvar för juridiska personer avviker från det mönster som ligger i det klassiska brottsbegreppet, men begreppet har knappast något egenvärde. Om vi vill värna om de rättsstatliga principer som legat till grund för det klassiska brottsbegreppet bör sanktionering mot juridiska personer

---

¹⁶⁶ Greve, s. 598ff.

¹⁶⁷ Victor, s. 370f.

¹⁶⁸ Greve, s. 616.

¹⁶⁹ Victor, s. 369.

ske genom straff.¹⁷⁰ Victor menar att näringslagstiftningen är en relativt ny företeelse som inte fanns då de rättsstatliga principerna skapades. Näringslagstiftningen förutsätter inte klander; det skapar möjlighet att avvika från de rättssäkerhetsgarantier som omger straffrätten. Sanktioner mot juridiska personer kan helt enkelt inte jämföras med sanktioner mot individuella personer.¹⁷¹

7.3 Den straffrättsliga motiveringen av legalitetsprincipen

En av de bärande tankarna i rättsstaten är legalitetsprincipen. Den innebär i korthet: "Inget straff utan lag, inget straff utan brott, inget brott utan kriminalisering genom lag." I svensk rätt har legalitetsprincipen respekterats i 200 år och i alla civiliserade länders rättssystem är den en viktig beståndsdel.¹⁷² Frände delar upp legalitetsprincipen i fyra rättsnormer: *praeter legem-förbudet*, *analogiförbudet*, *obestämdhetsförbudet* samt *retroaktivitetsförbudet*. *Praeter legem-förbudet* innebär att den konkreta handlingen måste stämma överens med förbudet, annars föreligger inget brott. Genom *analogiförbudet* förbjuds domaren att gå utöver straffbestämmelsens ordalydelse då denne bestämmer om en gärning kan anses vara brottslig. *Obestämdhetsförbudet* innebär att lagstiftaren inte får utfärda obestämda straffbestämmelser. *Retroaktivitetsförbudet*, slutligen, stadgar att en ny straffbestämmelse aldrig kan gälla för gärningar som begåtts före ikraftträdandet.¹⁷³ Den rättsnorm som är intressant för detta arbete är *praeter legem-förbudet*.

Legalitetsprincipen kan motiveras på två punkter. Den ena är straffrättsligt betonad, medan den andra är av kriminalpolitisk art. Den *straffrättsliga motiveringen* innebär att medborgarna skall garanteras att de inte utsätts för domstolarnas godtycke. Från början var syftet att domstolarna skulle bli oberoende gentemot kungamakten som hade en benägenhet att begagna straffrättskipningen för rent politiska syften.¹⁷⁴ Frände anser att det finns två trygghetsargument i legalitetsprincipen, objektiv prognostiserbarhet och subjektiv förutsebarhet. Prognostiserbarheten innebär att en skolad jurist skall kunna förutsäga straffet/inte straffet för en viss gärning. Den subjektiva förutsebarheten innebär att medborgarna själva genom att läsa lagen kan förutse straffsystemets reaktioner på planerade eller utförda gärningar. Det finns dock problem med den subjektiva förutsebarheten. Den medborgare som skall förutse straffbarheten är en standardperson, men vilka egenskaper förutsätts denna ha? Vad är normal intelligens? Kan gemene man verkligen

---

¹⁷⁰ Victor, s. 378

¹⁷¹ Även Träskman är inne på detta resonemang. (Träskman, Straffrättsligt ansvar i samfund de lege ferenda, s. 272.)

¹⁷² SOU 1988:7, s. 43.

¹⁷³ Frände, s. 2ff.

¹⁷⁴ Thornstedt, Legalitet och teleologisk metod i straffrätten, s. 322.

tillgodogöra sig straffsystemets innehåll? Straffsystemet är inte så enkelt utformat att standardpersonen kan bilda sig en uppfattning om ett enskilt brott. Lösningen är att titta på vem som är straffrättens adressater. Här bör skiljas mellan användare och påverkansobjekt. Medborgaren är påverkansobjekt medan det är juristerna som använder straffbestämmelserna och det är därför juristerna som skall förutse straffsystemets reaktioner.¹⁷⁵ I slutändan blir det således enbart juristerna och inte den enskilde medborgaren som skall kunna förutsäga straffet för ett visst brott.

En *kriminalpolitisk motivering* fick legalitetsprincipen genom Feuerbachs teori om det psykologiska tvånget. Enligt denna teori borde brott förhindras genom det hot om straff, som strafflagen innebär. För att en presumtiv gärningsman skulle kunna företa denna psykologiska avvägning mellan obehag av olika storlek fordrades, att han kände till vad som var straffbart och vilket straff som kunde följa på hans gärning. Kunskap om vad som var straffbart fick han genom att läsa lagen som domaren var bunden av.¹⁷⁶

Enligt Jareborg är principer utslag av olika skäl som ligger bakom principen. En princip är således i sig inget skäl som talar i någon riktning, utan mer en anvisning om i vilken riktning skälen normalt talar.¹⁷⁷ Asp menar att principer i allmänhet är av "bör-karaktär". D.v.s. brott mot principer är tillåtet om det finns goda skäl. I den mån principen har fått en grundlagsskyddande karaktär är det dock förbjudet att göra avsteg från den. Legalitetsprincipen kan sägas ha en grundlagsskyddande karaktär.¹⁷⁸

Thornstedt pekar å andra sidan (redan 1955) på flera faktorer som kan minska legalitetsprincipens betydelse och gör det tveksamt om legalitetsprincipen har någon större betydelse. För det första menar han att språkets ofullkomlighet gör det omöjligt att genom regler garantera medborgarna ett exakt område där de har handlingsfrihet och kan vara säkra på att undgå straff. För det andra torde det vara endast i speciella situationer som en person gör en noggrann avvägning mellan viljan att utföra ett brott och det eventuella lidande han utsätts för genom ett straff. För det tredje är straffstadgandena idag mer generella jämfört med den äldre kasuistiska lagstiftningstekniken; detta för att undgå "luckor i lagen". Då är det svårt för medborgaren att bilda sig en uppfattning om gränsen för sin handlingsfrihet. För det fjärde finns det vissa tendenser i samhällsutvecklingen som visar på att legalitetsprincipen inte har samma betydelse nu som då den skapades. Staten kan på många andra sätt än genom straff ingripa i den enskildes liv – välfärdsstaten har blivit en förmyndarstat. Därav borde följa, anser Thornstedt, att man kan ställa samma krav på legalitet vid dessa ingripanden som man gör vid straffrättsliga ingripanden. Det kan då lätt hända att det

---

¹⁷⁵ Frände, s. 160ff.

¹⁷⁶ Thornstedt, Legalitet och teleologisk metod i straffrätten, s. 323. Läs mer om den kriminalpolitiska motiveringen i kap.7.4.

¹⁷⁷ Jareborg, Regler och riktlinjer, s. 392ff. Jag kommer dock i fortsättningen att tala om legalitetsprincipen som sådan istället för bakomliggande skäl.

¹⁷⁸ Asp, s. 178.

inte framstår som så viktigt längre att straffrättskipningen är strängt normbunden. För många framstår det som viktigare att utdöma straff där det förnuftsmässigt är realistiskt och effektivt att göra det. Ett strängt legalitetskrav i dessa situationer är då opraktiskt, anser Thornstedt.¹⁷⁹

7.4 Etik och allmänprevention

Det straffrättsliga ansvaret har, som redogjorts för i kap. 6, traditionellt varit baserat på tanken om personlig skuld, men samhället som utvecklas i en riktning där juridiska personer få en allt större roll leder till att det finns ett behov av att sanktionera även juridiska personer. Klandervärt beteende finns även inom företag. Om inte juridiska personer straffas kan det därför uppfattas som orättvist. Träskman uttrycker det så här:

Det är svårt att motivera att småtjuvar bestraffas om inget straff följer för att fabriken smutsar ner land och sjö.¹⁸⁰

I den nordiska kriminalpolitiken har vård- och behandlingstanken fått träda tillbaka allt mer. Istället blir allmänpreventionen viktigare. Ett straffsystem som utgår från allmänprevention kan, i motsats till ett straffsystem som utgår från individualprevention, tillämpas såväl på juridiska som på fysiska personer, anser Träskman.¹⁸¹ Systemet blir förmodligen effektivare om det är den juridiska personen som straffas och inte den fysiska. Om en fysisk person bestraffas för ett brott som begåtts inom den juridiska personen kan straffet sällan bli så strängt som brottet förutsätter. Det kan bero på att den fysiska personens handlande ofta enbart är en liten del av den sammanlagda brottsligheten. Då straffet utmätts efter gärningsmannens skuld kan endast en mindre del av brottets sammanlagda konsekvenser bestraffas.¹⁸² Av vikt torde även vara att om fysiska personer straffas måste domaren ta hänsyn till gärningsmannens ekonomi då han dömer ut straffet. Då straffet istället anpassas till verksamhetens ekonomi kan gärningens allvar återspeglas. Därmed kan man skapa intresse av att förhindra lagbrott i verksamheten.¹⁸³

Det kan hävdas att en effektiv preventiv verkan lättare uppnås om den juridiska personen som sådan bestraffas, eftersom den enskilde gärningsmannen ofta kan räkna med en välvillig inställning från företagets sida för det brott han begått i företagets intresse.¹⁸⁴ Om istället den juridiska personen bestraffas kan den anställde bli mindre frestad att bryta mot lagen eftersom han riskerar ogillande från arbetsgivaren.¹⁸⁵

---

¹⁷⁹ Thornstedt, Legalitet och teleologisk metod i straffrätten, s. 324ff.

¹⁸⁰ Träskman, Straffrättsligt ansvar i samfund de lege ferenda, s. 259.

¹⁸¹ Aa, s. 259f.

¹⁸² Aa, s. 260ff.

¹⁸³ Matningsdal, s. 99.

¹⁸⁴ Träskman, Straffrättsligt ansvar i samfund de lege ferenda, s. 262.

¹⁸⁵ Matningsdal, s. 99.

Allmänpreventionen kan även kopplas samman med skuldbegreppet. Enligt Asp finns i princip två sidor att ta hänsyn till då det skall avgöras huruvida straffansvar för juridiska personer är legitimt. För det första måste det finnas en nytta med straffet: det skall påverka ur allmänpreventiv synpunkt. Om straffansvar för juridiska personer inte påverkar handlandet i juridiska personer kan det inte försvaras utifrån etiska utgångspunkter. Det har av Schüneman hävdats att om det är tillräckligt att använda mildare metoder skall dessa användas i första hand. Således menar han att en slags proportionalitetsprincip skall användas.¹⁸⁶ För det andra krävs att systemet är etiskt försvarbart. D.v.s. att även om ett visst system medför vissa fördelar kan det vara så orättfärdigt att det inte kan gälla p.g.a. etiska principer.¹⁸⁷

Viktigast är den första punkten om att det måste finnas en nytta med att straffa juridiska personer. Ett straff utan skuld kan framstå som orättvist och därför verka preventionshämmande. Exempelvis kan det framstå som orättvist att aktieägarna, som inte kan påverka vad som händer i ett företag, drabbas av de böter som ådöms företaget. I vilken omfattning sådana orättvisor påverkar den preventiva effekten är svårt att veta. Asp tycker det är rimligt att anta att dessa effekter är små, särskilt med tanke på att de orättvisor det är frågan om inte är helt uppenbara. Att ett straffhot rent begreppsligt riktar sig mot människor är inget som talar emot ett straffhot riktat mot juridiska personer. Tanken är att det är människor som indirekt påverkas av straffhotet eftersom det alltid är människor som handlar å den juridiska personens vägnar. Därför framstår det som förklarligt varför man lägger vikt vid den anställdes skuld.¹⁸⁸ Även om företaget därigenom inte kan sägas inneha skuld så framstår ett sådant ansvar i vart fall som mindre godtyckligt än ett ansvar som utdöms på helt objektiva grunder. Asp anser att det i vissa fall kan vara så att straff för juridiska personer kan framstå som orättvist och leda till nackdelar för allmänpreventionens effekter. Men straff för juridiska personer framstår fortfarande som nyttigt. Därför måste en avvägning göras och Asp kommer fram till att från en rent preventiv synpunkt ligger det inget märkligt i att straffa företag för en gärning som en anställd har begått.¹⁸⁹

Däremot, menar Asp, kan det vara svårt att etiskt motivera en tillämpning där skuldprincipen får stå tillbaka. Det kan hävdas att straffrätten legitimeras av att någon som straffas också kan klandras för ett brott som har begåtts. Då ett företag inte kan tillräknas skuld måste man finna en annan väg att legitimera straff för juridiska personer. Ett sätt kan vara att om företaget drabbas av nackdelar för vad någon annan har gjort, så måste ju detta även gälla fördelar. Detta torde tala för att företaget som sådant får ta de risker som är förknippade med verksamheten. Man kan möjligen påstå att det föreligger en orsaksrelation mellan företagets bildande och de överträdelser som görs. Därför skulle brottet aldrig ha begåtts om inte verksamheten hade

---

¹⁸⁶ Asp, s. 231.

¹⁸⁷ Aa, s. 232.

¹⁸⁸ Aa, s. 233f.

¹⁸⁹ Aa, s. 234.

funnits. Ytterligare en sak som talar för att straff mot juridiska personer kan motiveras ur etisk synpunkt är att företag ofta är uppbyggda med personer i olika positioner på olika hierarkiska nivåer. Med positionen följer ett ansvar (jämför företagaransvar). Därför är det ur en socialietisk synpunkt inte betänkligt att bestraffa en fysisk person enbart utifrån vilken position han har i företaget. Att bestraffa en juridisk person är från detta synsätt naturligt eftersom fokus riktas mot den som s.a.s. förfogar över rollen snarare än rollinnehavaren.¹⁹⁰ Asp finner att ur etisk synpunkt är straff för juridiska personer åtskilligt mindre betänkligt än vad ett vikarierande ansvar för fysiska personer är.¹⁹¹

7.5 Analys utifrån förslagen i SOU 1997:127 och Ds 2001:69

Utredningen i Ds 2001:69 anser att ett genombrott av regeln om det individuella ansvaret kan uppfattas som att vikarierande ansvar accepteras i svensk rätt. Asp anser dock att vi redan har en form av vikarierande ansvar i svensk rätt. Genom företagaransvaret kan en företagsledare dömas till ansvar för en gärning som någon av de underordnade begått. Företagaransvaret har konstruerats så att företagsledaren brister i tillsyn över verksamheten. I praktiken blir det dock ett ansvar för någon annans brott; företagsledaren eller den person företagsledaren har delegerat ansvaret till kan omöjligt ha kontroll över allt som sker i en verksamhet. Att detta handlar om personer som får ta ett straff för någon annans gärning torde ju inte vara mindre allvarligt än om ett företag bestraffas för en persons gärning, snarare tvärtom. Jag anser att en orätt (i detta fall införande av vikarierande ansvar) inte kan motiveras med en annan, men jämförelsen torde inte ligga alltför långt borta. Visserligen är företagaransvaret ett vedertaget begrepp i svensk rätt, men det är inte fastställt i lag. Om ett straffansvar för juridiska personer förankras i lag får det åtminstone mer legitimitet än företagaransvaret.

I socialstaten kan man ge upp traditionella rättssäkerhetsgarantier. Därför skulle det i socialstaten inte vara några problem att döma juridiska personer till straff för brott som de inte har begått. I rättsstaten däremot skulle det vara svårare. I rättsstaten är rättssäkerhetsgarantierna mycket väsentliga och dessa kan inte lättvindigt göras avsteg från. Den svenska straffrätten har traditionellt byggts upp kring legalitetsprincipen. "Inget straff utan brott" är en väl förankrad princip i svensk straffrätt. Om straff för juridiska personer införs frångås denna princip. Visserligen kan det påstås, precis som gjordes tidigare, att på sätt och vis har legalitetsprincipen redan brutits genom företagaransvaret, som innebär att en fysisk person ställs till ansvar för ett brott som någon annan fysisk person har begått. Med den socialstatliga

---

¹⁹⁰ Asp, s. 234ff.

¹⁹¹ Aa, s. 238.

ideologin i tanken kanske det då inte är så allvarligt att rucka på *en* rättsstatsprincip. Detta torde dock inte vara någon bra väg att gå eftersom följdfrågan om var gränsen skall gå för hur många och vilka principer som kan brytas, blir svår att besvara. Det skulle skapa ett gränsdragningsproblem som förmodligen får så vida proportioner att det sträcker sig till andra straffrättsliga områden utanför området för juridiska personers ansvar. Gränsdragningsproblemet kommer att medföra så många nackdelar att dessa knappast övervägs av de fördelar som straffansvar för juridiska personer innebär.

I motsats till vad som nu har sagts anser Victor att juridiska personer bör kunna straffas om man vill värna om de rättsstatliga principerna.¹⁹² Sanktioner mot juridiska personer måste särskiljas från sanktioner mot fysiska personer. Dessa kan överhuvudtaget inte jämföras. Jag tolkar det Victor säger så att om de rättsstatliga principerna skall finnas kvar och tillämpas i den svenska straffrätten måste området för principernas användning begränsas till det område som från början var avsett. Samhällsutvecklingen går i hög hastighet och nya regler tillkommer dagligen. Ibland måste principerna därför anpassas till den nya lagstiftningen. Det är omöjligt att vid principernas skapande förutse vilken lagstiftning som kommer i framtiden, därför kan de äldre principerna enbart gälla för de regler som gällde då principerna utformades. Jag anser att Victor har en viktig poäng här. Med Victors lösning på problemet kommer så småningom nya principer, som är anpassade till straffansvar för juridiska personer, att skapas.

Vid införande av straffansvar för juridiska personer finns det, då det gäller vilka brott som skall omfattas av regleringen, två alternativ att välja mellan – en generell eller en selektiv reglering. En selektiv reglering innebär att varje avsedd straffbestämmelse uttryckligen måste innehålla en hänvisning om att bestämmelsen gäller även för juridiska personer. Vid en generell reglering är det tvärtom tillräckligt att möjligheten att straffa juridiska personer finns i en generell bestämmelse. Företagsbetsutredningen i SOU 1997:127 vill ha en selektiv reglering. I Ds 2001:69 (som visserligen inte gäller straffansvar, men kan användas som jämförelse) förespråkas en generell modell. Ur legalitetssynpunkt är en selektiv reglering bättre eftersom det då klart och tydligt framgår vem som skall straffas för brottet. Det blir lättare att förutse att straff följer av en viss handling.

Valet mellan generell och selektiv reglering har särskild relevans för underlåtenhetsbrott. Som redogjorts för i kap. 5 begås överträdelserna i juridiska personer främst genom underlåtenhet. Det kan vara äkta underlåtenhet där brottet utgörs av överträdelser av påbud, men många gånger är brottet en s.k. oäkta underlåtenhet där ett handlingsbrott överträds genom underlåtenhet. Det är i de sistnämnda fallen som legalitetsprincipen

---

¹⁹² Se Victors artikel *Ansvar utan klander – Några tankar om straffansvar för juridiska personer*.

blir viktig. Ett straffbud som enbart straffbelägger handlingsbrott, men i praktiken tillämpas även på underlåtenhet, kan vara ytterst tveksamt ur ett rättssäkerhetsperspektiv, för när kan den presumptive gärningsmannen veta om just hans underlåtenhet är en brottslig gärning?

Vid oäkta underlåtenhetsbrott tillämpas garantläran, som innebär att en person ställs till ansvar för en underlåtenhet att utföra något. Strahl menar att garantläran strider mot legalitetsprincipen, eftersom man dömer för underlåtenhet av ett straffbud som inte omfattar underlåtenhet. Fördelarna med detta system överväger dock nackdelarna, anser Strahl.¹⁹³ Jareborg anser däremot att det skulle vara en tillräcklig åtgärd att ange vem som omfattas av brottsbeskrivningen för att undgå konflikt med legalitetsprincipen.¹⁹⁴ Klart är att tillämpning av garantläran är tveksam ur legalitetssynpunkt. Garantläran är dock en praktisk konstruktion och det är svårt att konstruera brottet på annat sätt. Som redogjorts för i föregående kapitel har Företagsbotsutredningen intagit den ställningen att brott i verksamheten måste tillskrivas en viss person och det är den personens uppsåt som tillräknas företaget. Här kan det alltså bli fråga om att tillämpa garantläran. Enligt min mening kan det uppkomma betänkligheter på dubbla fronter då ett företag straffas för ett underlåtenhetsbrott. Först skall en ansvarig person utses, vilket i vissa fall innebär tillämpning av garantläran. Sedan skall företaget straffas för den gärning den utpekade fysiska personen anses ha begått (vikarierande ansvar). Med en organisationsskuld skulle det andra ledet av betänkligheter undgås, företaget tillskrivs garantställning och straffas för eget brott. Med hänvisning till vad som skrivits i kap. 6 är organisationsskulden dock ingen bra lösning. Således torde det vara svårt att göra något åt problemet.

Legalitetsprincipen har även betydelse för allmänpreventionen. En presumtiv gärningsman måste känna till vilka lagar som gäller för att kunna göra en avvägning mellan nyttan av att begå ett brott och den avskräckande effekten av att bli bestraffad. Om straffet är strängt eller risken att bli upptäckt hög avstår han kanske från att begå brottet. Denna tankegång kan spåras ända tillbaka till 1700-talet. Hur stor betydelse den har idag är svårt att avgöra, men generellt kan sägas att brott begås trots att gärningsmannen känner till att gärningen är straffbelagd. I Norge tar man hänsyn till om straffet kan anses ha någon preventiv verkan då en juridisk person skall dömas. Om straffansvar för ett företag inte kan antas ha någon preventiv verkan döms inte något straff ut. Därför straffas företag i Norge endast om de hade kunnat förhindra lagöverträdelsen.¹⁹⁵ I Finland anses straffansvaret för juridiska personer som särskilt motiverat vid verksamhet som planeras omsorgsfullt eftersom sanktionens brottsförebyggande effekt då kan antas vara störst.¹⁹⁶ Företagsbotsutredningen resonerar precis tvärtom – endast vid de lindrigare brotten kan straff mot juridiska personer antas ha en preventiv

---

¹⁹³ Strahl, s. 310f.

¹⁹⁴ Jareborg, Straffrättens gärningslära, s. 123.

¹⁹⁵ SOU 1997:127 Del A, s. 187.

¹⁹⁶ Aa, s. 188.

effekt. Vilket resonemang som är bäst är svårt att veta. Alltför många osäkra faktorer kan ha avgörande betydelse. Enda sättet att ta reda på vilket alternativ som är bäst torde vara att prova och se.

En annan sida av allmänpreventionen är att avstående från att straffa juridiska personer kan uppfattas som orättvist. Detta argument saknar dock betydelse för detta arbete eftersom det här inte handlar om huruvida juridiska personer skall sanktioneras överhuvudtaget. Istället handlar det om huruvida det bästa alternativet är att böter mot företag betecknas som straff eller som särskild rättsverkan av brott. Det torde inte vara mer rättvist att låta företaget betala böter som ett straff än att låta företaget betala böter som en särskild rättsverkan av brott. För gemene man är skillnaden inte så stor.

En annan sak är att straff *utan skuld* hos företaget kan uppfattas som orättvist och i förlängningen vara preventionshämmande. Jag är benägen att hålla med Asp om att alltför stor vikt inte bör läggas vid detta argument. Det argument som Asp tar upp, men sedan avskriver, är att människor i den juridiska personen riskerar att inte avskräckas från att begå brott eftersom de själva undgår straff. Här anser jag att företagens "självskanktionering" får betydelse. En person som begått en gärning i ett företag som har resulterat i straff för den juridiska personen, kan räkna med negativ uppmärksamhet från företaget i form av t.ex. kritik, lägre lön, utfrysning bland arbetskamrater, o.s.v.

Asp talar även om att straff mot juridiska personer måste legitimeras ur etisk synpunkt. Olika argument kan framföras som talar antingen för eller emot detta. Några säkra svar finns inte. Jag tycker att det är viktigt att inte glömma bort att det här inte handlar om straff eller inte straff, utan det handlar om straff eller särskild rättsverkan av brott. Det som i sådana fall skall legitimeras ur etisk synpunkt är om en juridisk person överhuvudtaget skall sanktioneras för en gärning som en fysisk person begår. Det har genomgående i detta arbete framgått att det är oerhört svårt att finna en lösning som uppfyller alla behov och samtidigt inte står i konflikt med legalitetsprincipen eller några andra principer i svensk rätt. I praktiken torde det vara omöjligt. Jag vill dock göra läsaren uppmärksam på risken att argumentationen fokuserar på oenighet kring vilken beteckning sanktionen skall ha då den egentligen borde fokusera på innehållet. (Se Thornstedts resonemang i kap. 7.3) För mig framstår en ekonomisk sanktion som döms ut p.g.a. brott som ett straff. Om sanktionen då får benämningen särskild rättsverkan av brott kan det uppfattas som att straffet döljs bakom en beteckning. Ett innehåll som egentligen kan betecknas som straff borde ej undgå legalitetsprincipens stränga krav.

Min uppfattning, jämte flera andras, är att vi står inför en förändring där de äldre principerna inte längre passar in. Det krävs därför en förändring i uppfattningen om vem som kan bestraffas. Det finns ett behov av att kunna straffa andra subjekt än människor. Därför ligger det i tiden att även bestraffa juridiska personer.

8 Slutsatser

I dagens samhälle har juridiska personer blivit ett viktigt inslag. Nästan all verksamhet drivs i juridiska personer. Bl.a. för att orättvisor gentemot fysiska personer inte skall uppstå är det nödvändigt att finna ett sätt att sanktionera juridiska personer. Den bästa sanktionsmöjligheten är utdömning av böter. Böter kan betecknas som straff eller som särskild rättsverkan av brott.

Frågan är om straffansvar för juridiska personer kan bygga på ett traditionellt ansvar, som innebär att brottets uppfylls både på den subjektiva och den objektiva sidan, eller om ett objektivet ansvar kan tillämpas. I näringsrättslig lagstiftning är den objektiva sidan central. Det är inte lika intressant att här lägga fokus på att utreda vem som begått brott och vilka intentioner denna person har haft. Det viktiga är att konstatera att en överträdelse av en straffbestämmelse har skett.

Är de traditionella svenska bestämmelserna utformade så att de kan tillämpas på juridiska personer överhuvudtaget? Det råder inga problem då det gäller att uppfylla brottsbeskrivningens objektiva sida. Det objektiva kravet förutsätter inte handlande från en fysisk person, utan en juridisk person kan uppfylla dessa. Det är däremot svårare att få den subjektiva sidan uppfylld hos juridiska personer. Här krävs en fysisk persons skuld.

Det finns två vägar att gå då straff för juridiska personer skall utdömas. Antingen kan den juridiska personen dömas till straff p.g.a. objektivet ansvar, eller så kan en fysisk person uppfylla brottets objektiva och subjektiva sida. Den Nordiska straffrättskommittén anser att ett objektivet ansvar är förenligt med grundläggande principer på straffrättens område. En fördel med objektivet ansvar är att man kan döma för kumulativa fel. Företagsbotsutredningens förslag har inslag av såväl traditionellt straffansvar som objektivet straffansvar för juridiska personer, men objektivet ansvar kan accepteras enbart vid oaktsamhetsbrott.

Svensk straffrätt bygger på att brottets subjektiva och objektiva sida skall vara uppfyllda. Därför anser jag att det inte är möjligt att fullt ut tillämpa objektivet ansvar vid bestraffning av juridiska personer. I så fall skulle det vara nödvändigt att ändra brottsbegreppet. Istället uppfylls skuldkravet hos fysiska personer i den juridiska personens verksamhet. Det är då en bedömning av förenligheten med legalitetsprincipen måste göras.

Att straffas för någons annans brott innebär vikarierande ansvar. Straff utan eget ansvar är förbjudet enligt legalitetsprincipen. Kan man på något sätt kringgå legalitetsprincipen för att straffa juridiska personer för brott som en fysisk person begått? Ett sätt att argumentera är att påstå att vi redan har en form av vikarierande ansvar i svensk rätt, företagaransvaret. Det skulle dock

medföra svåra gränsdragningsproblem om straffansvar för juridiska personer skulle motiveras på denna grund. Man skulle riskera att vikarierande ansvar skulle tillämpas även på andra straffrättsliga områden. Ett annat sätt att argumentera är att påstå att de rättsstatliga principerna, är avsedda för de förhållanden som rådde på 1700-talet. Då fanns inga juridiska personer och hänsyn kunde inte tas till dessa då legalitetsprincipen utformades. Den ålderdomliga principen kan därför inte tillämpas på alla nymodigheter i vårt samhälle idag.

Legalitetsprincipen har även betydelse för straffets preventiva effekt. Har den mindre preventiv effekt om ett vikarierande ansvar tillåts? Ett straff utan skuld skulle kunna uppfattas som orättvist och i förlängningen vara preventionshämmande. Människor skulle kunna vara mer benägna att begå brott i den juridiska personen då det inte är de själva som straffas, utan den juridiska personen. Företagens egna sätt att sanktionera sina anställda torde dock få betydelse.

Vi befinner oss i en situation där juridiska personer har fått en viktig roll i samhället. De äldre principerna passar inte längre in. Därför måste vi anpassa principerna efter samhällsutvecklingen. Legalitetsprincipen bör därför inte utgöra hinder för att införa straffansvar för juridiska personer.

Källförteckning

Offentligt tryck

- Ds 1998:1 Sveriges tillträde till bedrägerikonventionen.
- Ds 2001:69 Företagsbot.
- DsJu 1978:5 Företagsböter – En kartläggande undersökning av korporativt ansvar.
- DsJu 1984:5 Företagsbot – Delbetänkande av Kommissionen mot ekonomisk brottslighet.
- 1981/82:JuU 53 Riksdagens godtagande av riktlinjer för sanktionsavgifter
- NU 1986:2 Företagsböter – Betänkande av nordiska straffrättskommittén.
- Prop. 1985/86:23 Om ändring i brottsbalken m.m. (företagsbot).
- SOU 1988:7 Frihet från ansvar.
- SOU 1997:127 Straffansvar för juridiska personer Del A.
- SOU 1997:127 Straffansvar för juridiska personer Del B.

Norskt offentligt tryck

- Ot.prp. nr 27 1990-91 Om lov om endringer i straffeloven m.m. (straffansvar for foretak).

Litteratur

- Agge. Ivar Straffrättens allmänna del. Föreläsningar, Andra häftet, Stockholm, 1961.
- Agge. Ivar
Thornstedt. Hans Straffrättens allmänna del, Andra upplagan, Stockholm, 1976.
- Asp. Petter EG:s sanktionsrätt – Ett straffrättsligt perspektiv, Uppsala, 1998.

- Berg. Ulf
Berggren. Nils-Olof m.fl.   Kommentar till Brottsbalken Del III
(35-38 kap.) Påföljder m.m. Följdförfattningar,
Upplaga 4:1, Stockholm, 1994.
- Frände. Dan   Den straffrättsliga legalitetsprincipen,
Helsingfors, 1989.
- Industriförbundet   Straffansvar inom företag, Tredje utgåvan,
Stockholm, 1997.
- Jareborg. Nils   Straffrättens ansvarslära, Uppsala, 1994.
- Jareborg. Nils   Straffrättens gärningslära, Upplaga 1:2,
Stockholm, 2000.
- Strahl. Ivar   Allmän straffrätt i vad angår brotten, Lund, 1976.
- Thornstedt. Hans   Företagarens straffansvar, Tredje upplagan,
Stockholm, 1976.
- Warnling-Nerep. Wiveka   Sanktionsavgifter – särskilt vid olovligt
byggande, Stockholm, 1987.

Artiklar

- Greve. Vagn   Tendenser i det strafferetlige system, SvJT 1997
s. 597-618.
- Jareborg. Nils   Regler och riktlinjer, TfR 1979 s. 385-410.
- Matningsdal. Magnus   Straffansvar for foretak, JV 1996 s. 98-115.
- Thornstedt. Hans   Legalitet och teleologisk metod i straffrätten, i
Festskrift tillägnad Nils Herlitz 1995 s. 319-368.
- Toftegaard Nielsen. Gorm   Om selskabsansvar i Norden, NTfK nr 1 2003 s.
Strandbakken. Asbjørn   1-27.
- Träskman. Per Ole
- Träskman. Per Ole   Finsk krönika, NTfK 1993 s. 120-153.
- Träskman. Per Ole   Straffrättsligt ansvar i samfund de lege ferenda,
NTfK1977 s. 257-272.

Viktor. Dag

Ansvar utan klander – Några tankar om
straffansvar för juridiska personer, NTfK 1998 s.
368-378.

Rättsfall från EG-domstolen

C-240/90 *Germany v Commission* [1992] ECR I-5383.

Rättsfall från Europadomstolen

Salabiaku v France, ECHR, Ser. A, No. 141-A, 1988.